

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่อง ความคิดเห็นของช่างจักสานไม้ไผ่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเครื่องจักสานไม้ไผ่ประเภทของใช้ในครัวเรือน ในเขตส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคตะวันตก ผู้วิจัยได้ศึกษา ค้นคว้าเนื้อหาจาก หนังสือ บทความ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน
2. เครื่องจักสานไม้ไผ่
3. ช่างจักสานไม้ไผ่
4. รูปแบบของเครื่องจักสานไม้ไผ่
5. วิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเครื่องจักสานไม้ไผ่
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ มนุษย์รู้จักสร้างเครื่องมือเพื่อใช้สอยให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิต โดยอาศัยวัสดุที่หาได้จากธรรมชาติ เช่น เครื่องมือหินกะเทาะ ขวานหิน หรืออาวุธที่ทำจากกระดูกสัตว์ ต่อมาได้มีการพัฒนารูปแบบเพื่อให้ใช้สอยได้อย่างสมบูรณ์มากขึ้น บางชนิดมีการพัฒนาสืบต่อกันนานหลายชั่วชีวิต อาจเป็นเวลาหลายร้อยปีหรือพันปี สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นจากฝีมือและภูมิปัญญา เพื่อใช้สอยในการดำรงชีวิตนี้ เราเรียกโดยรวมว่า หัตถกรรม วิวัฒนาการของหัตถกรรมได้มีการพัฒนาสืบต่อเรื่อยมาเป็นลำดับ ซึ่งล้วนเป็นไปเพื่อสนองประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ ในขณะที่เดียวกัน มนุษย์ก็ให้ความสำคัญในการพัฒนาความงามของงานหัตถกรรมไปด้วย เพราะมนุษย์ต้องการหัตถกรรมที่มีความสวยงามน่าใช้ และมีคุณค่าทางสุนทรียภาพควบคู่ไปกับการใช้สอย ดังนั้นการสร้างงานหัตถกรรมให้มีความสวยงาม กระบวนการทาง “ศิลปะ” จึงเข้ามามีบทบาทและเป็นองค์ประกอบในการสร้างสรรค์ ทำให้งานหัตถกรรมบางชิ้นกลายเป็น “ศิลปหัตถกรรม” และจากการทำงานหัตถกรรมหรือศิลปหัตถกรรม สร้างขึ้นเพื่อใช้สอยในการดำรงชีวิต ทำให้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจน

ความเชื่อและวัฒนธรรมของผู้ผลิตและผู้ใช้ ผู้ผลิตเป็นเพียงช่างชาวบ้านที่ไม่ได้รับการฝึกฝนทางด้านศิลปะอย่างเป็นทางการ สร้างผลงานด้วยความชำนาญและภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลงานที่สร้างด้วยช่างชาวบ้านและมีรูปแบบเฉพาะถิ่นนี้ เรียกว่า ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้าน (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2539) จะเห็นได้ว่า คำว่า “หัตถกรรม” “ศิลปะหัตถกรรม” และ “ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้าน” มีความหมายใกล้เคียงและสัมพันธ์กัน มีผู้ให้คำนิยามของคำเหล่านี้ดังนี้

พจนานุกรมศัพท์ศิลปะ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน(2530) ให้ความหมายศิลปะหัตถกรรมว่า เป็นศิลปวัตถุที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือมนุษย์ เป็นผลงานประเภทประยุกต์ศิลป์ ที่จุดประสงค์และความต้องการในเรื่องประโยชน์ใช้สอย เช่น งานโลหะ ไม้ ถักทอ เย็บปัก ถักร้อย จักสาน เครื่องหนัง และงานศิลปะทั้งหลาย

เกษร ธิตะจारी(2530) ให้ความหมายของหัตถกรรมพื้นบ้านว่า เป็นงานที่มนุษย์สร้างสรรค์เป็นมรดกตกทอดสืบต่อกันมา เพื่อแสดงออกหรือสะท้อน ให้เห็นถึงความ เป็นอยู่อย่างง่ายในชุมชนแต่ละกลุ่ม เพื่อสนองความต้องการของตนเองหรือสังคมที่มีความ เป็นอยู่ร่วมกัน

สมหวัง คงประยูร(2524) ให้ความหมายของศิลปะพื้นบ้านว่า คืองานของชาวบ้านทั่วไปที่ใช้ความคิดความพยายามด้วยมือสร้างผลงานที่เรียบง่าย มีประโยชน์ใช้สอย ตามลักษณะท้องถิ่น

คณิงสุช นพคุณ(2525) ได้กล่าวถึงงานหัตถกรรมว่า สิ่งที่เรียกว่างานหัตถกรรม จะต้องใช้ความประณีตในการจัดทำ โดยแสดงออกถึงความสวยงามในด้านศิลปะไว้ด้วย ส่วนใหญ่จะต้องผลิตด้วยมือ อาจใช้เครื่องทุ่นแรงได้เป็นบางส่วน

สมมาศ ศิริวงศ์(2532) ให้ความหมายของศิลปะหัตถกรรมว่า คือผลงานซึ่งเกิดจากฝีมือมนุษย์ หรือสิ่งที่ต้องใช้ฝีมือในการประดิษฐ์ โดยมีความงามทางศิลปะแฝงอยู่ ทั้งนี้อาจใช้เครื่องทุ่นแรงช่วยด้วยก็ได้

มโน พิสุทธิรัตนานนท์ (2539) ให้ความหมายของศิลปะพื้นบ้านว่า เป็นผลงานศิลปะที่ไว้สตุพื้นถิ่นในการประดิษฐ์สร้าง ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญคือ ความคิด ฝีมือ

ความเรียบง่าย ประโยชน์ใช้สอย และความงามบนพื้นฐานของธรรมชาติแวดล้อม
สังคม ชนบธรรมนิยมประเพณีและความเชื่อ

เนือออน ขวาทองเขียว(2539) กล่าวถึงศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านว่า เป็นศิลปะ
ประเพณีพื้นฐานของคนธรรมดาสามัญโดยไม่ปรากฏตัวผู้สร้าง และเป็นการแสดงออก
ถึงชีวิตชุมชน ซึ่งต่างไปจากการแสดงออกของสถาบันปัจเจกชนหรือแบบอย่างสากล

จากคำนิยามที่มีผู้กล่าวถึงในข้างต้น สรุปได้ว่า หัตถกรรม คือ สิ่งประดิษฐ์ที่
มนุษย์สร้างขึ้นด้วยมือเป็นสำคัญ มีรูปแบบเรียบง่าย เพื่อใช้เป็นเครื่องอำนวยความสะดวก
ในการดำรงชีวิต ศิลปหัตถกรรม คือ งานหัตถกรรมที่นอกจากสร้างขึ้นเพื่อสนอง
ประโยชน์ใช้สอยแล้ว ผู้สร้างยังคำนึงความสวยงามน่าใช้ และสนองตอบสุนทรียภาพ
ของมนุษย์ด้วย ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน คือ ศิลปหัตถกรรมหรือหัตถกรรมที่สร้างขึ้นโดย
ช่างพื้นบ้าน มีรูปแบบสอดคล้องกับวิถีชีวิตและมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น

ในประเทศไทยมีการทำหัตถกรรมมาตั้งแต่ยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ หลักฐาน
เกี่ยวกับงานหัตถกรรมได้ถูกค้นพบ กระจายอยู่ทั่วไปตามแหล่งอารยธรรมโบราณ เช่น
การพบเครื่องมือหินกะเทาะและขวานหิน ที่ตำบลจรเข้เผือก อำเภอเมือง จังหวัด
กาญจนบุรี การค้นพบเครื่องปั้นดินเผา ประมาณอายุได้ 10000 - 8350 ปี ที่ถ้ำผี
จังหวัดแม่ฮ่องสอน(ชิน ชินอยู่ดี, 2512) ที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี
ค้นพบเครื่องปั้นดินเผาที่มีคุณภาพสูง มีรูปทรงและลวดลายงดงาม พบหัตถกรรมจัก
สาน หัตถกรรมโลหะที่เป็นเหล็กและสำริดเป็นจำนวนมาก ในยุคสมัยประวัติศาสตร์
งานหัตถกรรมได้พัฒนาขึ้นมา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11- 13 ที่จัดอยู่ในสมัยทวารวดี
มีการค้นพบเครื่องมือที่ใช้ในการปั้นดินเผา และหัตถกรรมอื่นๆ ในสมัยสุ
โขทัยค้นพบเครื่องสังคโลก พบหลักฐานเกี่ยวกับหัตถกรรมทอผ้า ในสมัยอยุธยา
ความเจริญทางด้านต่างๆมีมากขึ้น การสร้างงานหัตถกรรม ได้รับวิทยาการและ
เทคโนโลยีใหม่ๆจากต่างประเทศ มีการติดต่อค้าขาย แลกเปลี่ยนหัตถกรรมกับประเทศ
จีน อินเดีย และเปอร์เซีย สมัยรัตนโกสินทร์ เกิดแหล่งซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่
เรียกว่า “ตลาด” ทำให้มีการผลิตหัตถกรรมเพื่อซื้อขาย ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีจาก
โลกตะวันตกได้เข้ามาสู่ประเทศไทยมากขึ้นเป็นลำดับ การผลิตหัตถกรรมที่เคยทำกัน
ในครัวเรือนเปลี่ยนเป็นระบบหัตถอุตสาหกรรม(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2539)

สรุปได้ว่า หัตถกรรมและศิลปหัตถกรรมได้ถือกำเนิดขึ้นในประเทศไทยมานานแล้ว ตั้งแต่ยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์ สุโขทัย อยุธยา สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน วิวัฒนาการในการสร้างงานศิลปหัตถกรรม เริ่มจากอาศัยวัสดุจากธรรมชาติ ฝีมือและภูมิปัญญา พัฒนามาจนถึงการใช้เทคโนโลยี เครื่องจักรและวัสดุสมัยใหม่ ประเภทของศิลปหัตถกรรมเริ่มจาก เครื่องมือหินกะเทาะ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน หัตถกรรมโลหะ การทอผ้า จนกระทั่งปัจจุบันมีศิลปหัตถกรรมไทยอยู่มากมายหลายชนิด วัตถุประสงค์การผลิต จากเพื่ออำนวยความสะดวก ใช้สอยในครัวเรือน มาสู่การผลิตเป็นสินค้า ในระบบหัตถอุตสาหกรรม ทำเป็นอาชีพ สร้างรายได้ให้แก่ตนเองและประเทศชาติ จึงกล่าวได้ว่า ศิลปหัตถกรรมมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์สืบเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ(ม.ป.ป.) ได้กล่าวถึงลักษณะและสาระของศิลปะพื้นบ้านในแง่มุมต่างๆโดยอ้างจาก “Encyclopedia Americana International Editional 1993” พอสรุปได้ดังนี้

ศิลปะพื้นบ้าน(Folk Art) เป็นคำที่ไม่อาจหาคำจำกัดความที่ตายตัว เป็นผลงานศิลปะของประชาชนชาวชนบท เป็นผลงานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับการใช้สอยเป็นหลัก ศิลปะพื้นบ้านเริ่มได้รับความสนใจในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เกิดขึ้นโดยนักประวัติศาสตร์ศิลป์ชาวตะวันตกซึ่งต้องการจะจำแนกประเภทของศิลปะให้กระชับยิ่งขึ้น คำว่า “ Folk Art ” หมายถึงผลงานทั่วไปที่สร้างขึ้นเพื่อใช้สอยและสร้างโดยศิลปินที่ไม่ได้ผ่านการฝึกฝนจากสถาบัน เป็นผลงานที่มักได้รับการประเมินคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ ไม่มีอยู่ในประเภทของศิลปะและไม่มีในพิพิธภัณฑ์ แต่หลังจากคริสต์ศตวรรษที่ 20 นักวิชาการศิลปะและประชาชนทั่วไปให้ความสนใจศิลปะพื้นบ้านมากขึ้น และเห็นว่า

- ศิลปะพื้นบ้านเป็นศิลปะที่มีลักษณะพิเศษ ต่างไปจากวิจิตรศิลป์และประยุกต์ศิลป์
- ศิลปะพื้นบ้านมีคุณค่าที่แสดงออกทางสุนทรียสูงอย่างหนึ่งในจำนวนงานศิลปะอีกหลายชนิดที่ถูกละเลย
- ศิลปะพื้นบ้านไม่ใช่ศิลปะที่เอาไว้เพียงดูหรือศิลปะที่ทำแบบสมัครเล่น
- ศิลปะพื้นบ้านไม่ใช่งานเลียนแบบวิจิตรศิลป์หรือประยุกต์ศิลป์ แต่มีความเป็นเลิศในตัวเองตามแนวทางของตน
- ศิลปะพื้นบ้านเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาบนพื้นฐานของประเพณีดั้งเดิม ศิลปะพื้นบ้านเป็นขนบนิยมที่ยอมรับกันในชุมชนในอดีต

ศิลปะพื้นบ้านเป็นผลงานสร้างสรรค์เบื้องต้นของมนุษย์ กำเนิดขึ้นจากความ ต้องการใช้สอยเป็นเบื้องต้น ต่อมาจึงพัฒนารูปแบบให้มีคุณค่าทางศิลปะ สุนทรียภาพ และเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อ ขนบประเพณีและวัฒนธรรม แนวทางการศึกษาศิลปะพื้น บ้านว่า การศึกษาศิลปะพื้นบ้านอาจศึกษาได้หลายแนวทาง วิธีหนึ่งคือ “การอ่านและ การตีความ” จากข้อมูลหรือวัตถุวัฒนธรรม โดยการตั้งคำถามให้มากที่สุดและครอบคลุมสาขาวิชาต่างๆให้กว้างขวาง เพื่อประมวลและวิเคราะห์ เพื่อให้ได้คำตอบที่ชัดเจน ที่สุดเท่าที่จะทำได้ การเก็บข้อมูลควรพิจารณาในมุมกว้าง และพิจารณาสาขาวิชาอื่นๆ ประกอบด้วย ได้แก่ พิจารณาในด้านประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี มนุษยศาสตร์ และมนุษยวิทยา เป็นต้น การศึกษา วิเคราะห์ ศิลปะพื้นบ้านอาจกระทำ ได้ตามหัวข้อดังนี้(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,ม.ป.ป.)

1. ศึกษาศิลปะพื้นบ้านในฐานะที่เป็นสิ่งสะท้อนวัฒนธรรมของชุมชนและท้องถิ่น
  - 1.1 สะท้อนสภาพภูมิศาสตร์ สภาพการตั้งถิ่นฐาน การประกอบอาชีพ
  - 1.2 บงบอกชาติพันธุ์ของกลุ่มชน
  - 1.3 สะท้อนให้เห็นชนบประเพณี ความเชื่อ และศาสนาของกลุ่มชน
2. ศึกษาความคิดและภูมิปัญญาของกลุ่มชน
  - 2.1 ศึกษาจากแบบแผนและรูปแบบของศิลปะพื้นบ้านแต่ละชนิด
  - 2.2 ศึกษาจากงานศิลปหัตถกรรมในแง่มุมต่างๆ ได้แก่ ความคิดสร้างสรรค์ การออกแบบ การใช้สอย และสัมฤทธิ์ผล พัฒนาการ เป็นต้น
3. ศึกษาวิเคราะห์และประเมินคุณค่าด้านต่างๆ เช่น คุณค่าทางศิลปะ คุณค่า ทางสุนทรียภาพ พัฒนาการ เป็นต้น
4. ศึกษาการเปลี่ยนแปลงเพื่อการอนุรักษ์ พัฒนา และส่งเสริม

กรมศิลปากร (2532)แบ่งงานศิลปหัตถกรรมออกเป็นประเภทต่างๆ ตามลักษณะ การใช้สอยดังนี้

1. เครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น แอบ เขียนหมาก ตะกร้า
2. เครื่องใช้ในการทำกิน เช่น เกวียน กระพ้อมใส่ข้าว
3. เครื่องประดับ เช่น คันฉ่อง เข็มกลัด กำไล
4. เครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรมและความเชื่อ เช่น โกรฐ ตุ๊กตาเสียดบาล
5. เครื่องให้ความบันเทิง เช่น ว่าว ม้อง ซอ เป็นต้น

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2539) ได้แบ่งศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านออกเป็นประเภทต่างๆ ตามกรรมวิธีการสร้างและการผลิต แบ่งเป็น 10 ประเภท ดังนี้

1. เครื่องเคลือบดินเผา
2. การทอผ้าและการเย็บปักถักร้อย
3. การแกะสลัก
4. หัตถกรรมโลหะ
5. เครื่องจักสาน
6. การก่อสร้าง
7. ภาพเขียน
8. การปั้นรูปและลวดลายประดับ
9. การทำเครื่องกระดาศ
10. ประเภทเบ็ดเตล็ด

มโน พิสุทธิรัตนานนท์ (2539) แบ่งประเภทของศิลปะพื้นบ้านออกเป็น 6 ประเภท ดังนี้

1. บ้านเรือนที่อยู่อาศัยและสิ่งก่อสร้าง
2. งานแกะสลัก บัน หล่อ
3. ภาพวาดระบายสีและจิตรกรรม
4. งานจักสาน
5. งานถักทอ
6. งานช่างฝีมืออื่นๆ

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านแบ่งได้หลายลักษณะและหลายประเภท ขึ้นอยู่กับผู้แบ่งว่าต้องการแบ่งแยกในลักษณะใดเพื่อให้ตรงตามวัตถุประสงค์และมีความเหมาะสมกับงานของตน

เครื่องจักสานไม้ไผ่

เครื่องจักสานไม้ไผ่เป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านอย่างหนึ่ง ที่มนุษย์คิดวิธีการต่างๆ ขึ้นเพื่อใช้สร้างเครื่องมือ เครื่องใช้ ในชีวิตประจำวัน(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2532) คนไทยในสมัยโบราณเริ่มรู้จักเครื่องจักสานมาตั้งแต่เล็กๆ เริ่มตั้งแต่การเป็นทารกก็จะนอนแบ

เบาะอยู่ในเปลหวนหรือไม้ไผ่ มีปลาคะเพียนโบราณแขวนเป็นพวงอยู่เบื้องบน เมื่อใดพอรู้ความก็จะได้เห็นภาพ พ่อ แม่ นั่งล้อมวงคุยกันไปทำเครื่องจักสานกันไป ถึงหน้าฝนลงมาก็นั่งเครื่องดักจับสัตว์น้ำ เช่น ไช้ ช้อง ตามพ่อแม่ไปท้องถิ่นด้วย งานจักสานจะอยู่คู่ชีวิตชนบทไทยอย่างไม่สามารถแยกจากกันได้(กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม,2532)

วินัย วิริยะปานนท์(2527) ให้ความหมายของเครื่องจักสานว่า คือภาชนะเครื่องมือ เครื่องใช้ ที่ทำขึ้นจากวิธีการ จัก สาน ถัก ทอ จากวัสดุที่หาได้ง่ายและมีอยู่ตามท้องถิ่น เช่น หวาย ไม้ไผ่ ไบหลาน กก ฟาง ก้านและใบมะพร้าว โดยที่

จัก คือ การทำให้เป็นแฉกๆ ทำให้เป็นรอยคล้ายฟันเลื่อย เขามีดผ่าไม้ไผ่หรือหวายให้แตกจากกันเป็นเส้นบางๆ

สาน คือ การนำตอก กก ไบหลาน อย่างใดอย่างหนึ่งมาไขว้ขัดกันทำเป็นภาชนะต่างๆ เช่น กระบุง ตะกร้า เข่ง เป็นต้น

ถัก คือ การนำเชือกหรือหวายมาไขว้สอดประสานกันเป็นลวดลายต่างๆบ้าง ให้เป็นเส้นบ้าง เป็นผืนบ้าง

ทอ นำด้ายหรือไหมมาทอให้เป็นผืน เช่น ผ้าไหมไทย ผ้าฝ้ายต่างๆ เป็นต้น

วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ(2532)ได้กล่าวถึงความหมายของเครื่องจักสานว่า การเรียกเครื่องจักสานว่า จักสานนั้น เข้าใจว่าเรียกขึ้นตามวิธีการที่ทำให้เกิดเครื่องจักสานขึ้น เพราะเครื่องจักสานต่างๆ จะสำเร็จเป็นรูปร่างที่สมบูรณ์นั้น จะต้องผ่านกระบวนการที่ประกอบขึ้นด้วยการจัก การสาน และการถัก หรือการขัดกันของวัสดุที่ผ่านกระบวนการเตรียมด้วยการจัก เพื่อแปรรูปวัสดุหรือวัตถุดิบให้สอดคล้องกับการใช้สอย

จัก คือ การนำวัสดุมาทำให้เป็นเส้น เป็นแฉก หรือเป็นริ้ว เพื่อความสะดวกในการสาน การจักถือได้ว่าเป็นขั้นตอนของการเตรียมวัสดุในการทำเครื่องจักสาน

สาน คือ ขบวนการทางความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ ที่นำวัสดุธรรมชาติมาทำประโยชน์ โดยใช้ความคิดและมีมือเป็นหลัก การสานในยุคแรกจะใช้วิธีการสานไปตามแนวราบโดยไขว้สอดขัดกันไปมาอย่างง่ายๆ ตามแบบที่เรียกว่าลายขัด ด้วยการยกขึ้นเส้นหนึ่งกดลงเส้นหนึ่งให้ขัดกัน มนุษย์ได้พัฒนาการสานเพื่อตอบสนองความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอย และได้พัฒนาลวดลายในการสานไปด้วย

ถัก การถักนี้โดยทั่วไปแล้วจะเป็นกระบวนการประกอบที่ช่วยให้เครื่องจักสานสมบูรณ์การถักจะไขว้สอดที่เป็นเส้นอ่อนและมีความยาวพอสมควร ไขว้ถักยึดโครงสร้างภายนอกให้ติดกับผนังของเครื่องจักสาน เช่น การถักขอบภาชนะจักสานไม้ไผ่ การถักหู

ภาษา หรือการดักโครงต่างๆของภาษา การดักนี้บางครั้งอาจจะเรียกว่าการผูกก็ได้ ลักษณะของการดักหรือการผูกขอบของภาษาโดยทั่วไป จะมีระเบียบที่เป็นลักษณะเฉพาะของการดักแต่ละแบบเช่นเดียวกับแบบของลายสาน เช่น ลายดักหัวแมลงวัน สันปลาช่อน เป็นต้น

สรุปความหมายของเครื่องจักสานได้ว่า คือ ภาษาหรือเครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยกรรมวิธีการจัก การสานและการดักหรือผูก โดยการจักนั้นเป็นการนำวัสดุมาทำให้เป็นแฉกหรือเป็นริ้ว การสานคือการนำวัสดุมาสอดขัดกันเป็นลวดลายที่ต่อเนื่องการดักหรือผูกขอบเก็บริมคือการผูกยึดโครงสร้างภายนอกให้ติดกับผนังของเครื่องจักสานให้เรียบร้อย จึงได้เครื่องจักสานที่สมบูรณ์

ประวัติความเป็นมาของเครื่องจักสาน

ในบรรดางานหัตถกรรมประเภทต่างๆ ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน หัตถกรรมโลหะ ผ้าทอ ฯลฯ เครื่องจักสานนับว่ามีความเก่าแก่ที่สุด เป็นงานที่รู้จักกันดีในบรรดามนุษย์ทุกชาติทุกภาษาในโลก เรื่องราวความเป็นมาของเครื่องจักสานมีปรากฏอยู่ในวรรณกรรมพื้นบ้าน นิยายปรัมปราของชาติต่างๆในโลกด้วย (สนไชย ฤทธิโชติ, 2539)

ที่เมืองอูร์ในดินแดนเมโสโปเตเมีย มีหลักฐานแสดงถึงความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างเครื่องปั้นดินเผากับเครื่องจักสานคือ มีการค้นพบร่องรอยของเครื่องจักสานปรากฏอยู่บนภาชนะดินเผา ซึ่งนำไปสู่การสันนิษฐานว่า การทำเครื่องปั้นดินเผายุคแรกเริ่มแรกทำขึ้นโดยการไล่ดินเหนียวลงภายในเครื่องจักสาน เมื่อดินเหนียวแข็งตัวแห้งแล้วจึงนำไปเผาไฟ ภาษาจักสานจะสลายตัวใหม่ไปหมด คงเหลือแต่ดินเผาที่มีรูปร่างตามแบบของภาษาจักสาน และผิวของดินเผานั้นจะปรากฏร่องรอยของเครื่องจักสานอยู่บนผิวด้านนอก จากหลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่า มนุษย์อาจจะรู้จักทำเครื่องจักสานก่อนการทำเครื่องปั้นดินเผา หรืออาจกล่าวได้ว่าเครื่องจักสานเป็นต้นกำเนิดของเครื่องปั้นดินเผาได้ (นิจ วิทยสิรินันท์,อ้างถึงในวิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2532)

สำหรับในประเทศไทย ได้ค้นพบงานจักสานที่ใช้เส้นตอกขนาดเล็กและบางมาก สานเป็นลายขัด ปะปนอยู่กับเศษกระดูกของมนุษย์และเศษเครื่องปั้นดินเผาที่ถ้าใหญ่ จังหวัดกาญจนบุรี (สนไชย ฤทธิโชติ ,2539) มีการค้นพบภาชนะดินเผาที่มีลวดลายด้านข้างคล้ายลวดลายของเครื่องจักสานประทับอยู่ ปัจจุบันเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่ง

ชาติพระนคร สันนิษฐานว่าอาจทำขึ้นโดยวิธียาดินเหนียวภายในภาชนะจักสานแล้วนำไปเผา (มานูสกิน กงกะนันท์, 2526)

สาวิตรี เจริญพงศ์(2537)กล่าวเกี่ยวกับความเป็นมาของเครื่องจักสานว่า หลักฐานที่พอจะอ้างถึงความเป็นมาของเครื่องจักสานไทยในอดีตคือ วรรณคดี ในสมัยรัตนโกสินทร์มีหลักฐานว่ามีการใช้เครื่องจักสานในชีวิตประจำวันของชาวไทย โดยสะท้อนให้เห็นในวรรณคดีหลายเรื่อง เช่น ขุนช้างขุนแผน ตอนมีเทศมหาชาติวัดป่าเลไลยก์ว่า

“อยู่เปล่าเปล่าเล่าก็พันกำลัง อุดสาน์ทำการสานกระต่าย
นางแก้วกิริยาช่วยทาร์ก ขุนแผนดักขอบรัดกระหวัดหนวย”

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานเกี่ยวกับการใช้เครื่องจักสานในชีวิตประจำวันปรากฏตัวอย่างที่เห็นได้ในพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5 ที่เสด็จประพาสตามหัวเมืองต่างๆ และได้ทรงบรรยายถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ตามแต่ละท้องถิ่นไว้ เช่น คราวเสด็จประพาส ไทรโยค ก็ทรงบรรยายถึงชาวบ้านนำของใส่กระจาดมาถวาย มีการบรรจุขนมใส่ชลอม เป็นต้น ในบทความเรื่อง “การจักสานของเรา” ของผู้ใช้นามปากกาว่า “มาณวณะ” ได้สะท้อนให้เห็นว่ามีการใช้เครื่องจักสานในอดีตอย่างแพร่หลายดังนี้ “...เครื่องจักสานต่างๆ เช่น ตะกร้า กระบุง กระจาด เข่ง ชลอม บุงก็ เหล่านี้เป็นของใช้ชั้นต่ำ เก้าอี้หนวยเปลสาน กระเช้า หมวก ซึ่งเป็นของใช้ชั้นสูงขึ้นมา เครื่องใช้เหล่านี้เราใช้กันแทบทุกครัวเรือน ไม่ว่าบ้านขุนนางหรือพลเรือน คิดจำนวนแล้วไม่ต่ำกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนชาวเรา ดูเหมือนจะเป็นสิ่งจำเป็นเสียด้วยซ้ำที่ชาวเราทุกบ้านจะต้องใช้เครื่องจักสาน อาจกล่าวได้ว่าใช้อยู่เป็นจำนวนมาก...”

หลักฐานที่สำคัญอีกประการหนึ่งอันครอบคลุมถึงประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับการใช้สอยเครื่องจักสานในอดีตคือ จิตรกรรมฝาผนัง เช่น จิตรกรรมฝาผนังที่หอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม ธนบุรี เป็นภาพที่แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่และเครื่องมือเครื่องใช้ในอดีต มีเครื่องปั้นดินเผา รูปทรงลวดลายต่างๆ เครื่องจักสาน เช่น กระบุง ตะกร้าและรั้วไม้ไผ่สานขัดแตะ เป็นต้น (น.ณ. ปากน้ำ,อ้างถึงในสาวิตรี เจริญพงศ์, 2537) นอกจากนี้จิตรกรรมที่วัดแห่งนี้แล้วยังมีจิตรกรรมที่ปรากฏภาพเครื่องจักสานบางชนิดอยู่ที่วัดอื่นๆอีกมาก เช่นที่วัดสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ จิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน

กล่าวสรุปได้ว่า เครื่องจักสานเป็นงานหัตถกรรมที่เก่าแก่ที่สุดประเภทหนึ่งของมนุษย์ ถือได้ว่าเป็นแม่แบบของเครื่องปั้นดินเผาในสมัยเริ่มต้น เนื่องจากเครื่องจักสานทำจากวัสดุที่ผูกได้ง่าย ยากต่อการพบหลักฐาน แต่ก็ยังพบลวดลายที่พอจะสันนิษฐานถึงความเป็นมาของเครื่องจักสานได้ ในประเทศไทยมีการค้นพบซากฟอสซิลลักษณะคล้ายเครื่องจักสานขนาดเล็ก สานเป็นลายขัด พบปะปนอยู่ในเศษกระดูกที่ถ้ำแห่งหนึ่งในจังหวัดกาญจนบุรี มีหลักฐานที่แสดงถึงการใช้สอยเครื่องจักสานต่างๆ ปรากฏอยู่ในวรรณคดีและจิตรกรรมฝาผนัง จะเห็นได้ว่า เครื่องจักสานมีความผูกพันกับการดำรงชีวิตของมนุษย์ มีการทำกันแพร่หลายสืบต่อกันมาช้านาน และได้พัฒนาในด้านต่างๆ มาโดยตลอด ทำให้ปัจจุบันมีเครื่องจักสานมากมายหลายชนิดหลายรูปแบบที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้คอยอำนวยความสะดวกให้แก่ชีวิต

ในประเทศไทยเครื่องจักสานไม้ไผ่มีความจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตในชนบทโดยเฉพาะประชากรที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เพราะเครื่องจักสานเป็นเครื่องมือเครื่องใช้พื้นฐานที่ทำขึ้นจากวัสดุพื้นบ้าน ชาวบ้านสามารถผลิตขึ้นใช้เองได้และเป็นเครื่องมือที่ไม่สอยที่ตอบสนองความต้องการใช้สอยในชีวิตประจำวันของชาวชนบทได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างเครื่องจักสานไม้ไผ่ที่สร้างเพื่อการใช้สอย เช่น กองข้าว แอบข้าว ใช้ในการบริโภค กระบุง ตะกร้า ใช้เป็นภาชนะใส่ของ ลอบ ไซ อีจู้ใช้ในการดักจับสัตว์ เครื่องจักสานที่ใช้เป็นสัญลักษณ์ เช่น เกลวที่สานจากไม้ไผ่ปักไว้ตามที่ที่ต้องการจะขายหรือเพื่อบอกอาณาเขต เครื่องจักสานที่สร้างขึ้นเพื่อสนองความเชื่อความต้องการด้านจิตใจ เช่น กวายน้อย กวายน้อยที่ชาวไทยทางภาคเหนือใช้ใส่จุฬาลงกรณ์ถวายพระสงฆ์ เป็นต้น ในปัจจุบันพบว่าในหลายท้องถิ่นมีการทำเครื่องจักสานเป็นอาชีพรองจากการทำไร่ทำนา ชาวชนบทใช้เวลาว่างในบางฤดูกาลทำเครื่องจักสานจำหน่ายเป็นรายได้พิเศษ ในบางท้องถิ่นมีการทำเครื่องจักสานเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนเพื่อจำหน่ายทั้งในและต่างประเทศ (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2532) สรุปได้ว่า วัตถุประสงค์ในการทำเครื่องจักสานไม้ไผ่คือ ทำขึ้นเพื่อใช้สอยในครัวเรือน ใช้เป็นสัญลักษณ์ในการสื่อความหมายบางประการ สร้างเพื่อสนองความเชื่อและความต้องการทางด้านจิตใจ ในปัจจุบันมีการทำเครื่องจักสานเพื่อจำหน่ายเป็นอาชีพเสริม และทำเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนเป็นอาชีพหลักเพื่อส่งจำหน่ายทั้งในและต่างประเทศสร้างรายได้ให้กับตนเอง ครอบครัวและประเทศชาติ

ประเภทของเครื่องจักสานไม้ไผ่

เครื่องจักสานไม้ไผ่มีมากมายหลายชนิดตอบสนองการใช้สอยที่แตกต่างกันออกไป การจำแนกประเภทของเครื่องจักสานทำได้หลายลักษณะ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (2532) แบ่งเครื่องจักสานออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆตามการใช้สอยคือ

1. เครื่องจักสานที่เป็นเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวัน
  - 1.1 เครื่องจักสานสำหรับดักจับสัตว์น้ำ เช่น ลอบ ไซ ข้อง อีจู้ อีตุ้ม
  - 1.2 เครื่องจักสานสำหรับใช้เป็นภาชนะ เช่น กระบุง ตะกร้า กองข้าว กระติบข้าว
  - 1.3 เครื่องจักสานที่ใช้สำหรับปูลาด เช่น เสื่อกก เสื่อป่านั่น เสื่อกระจูด
  - 1.4 เครื่องจักสานที่ใช้เป็นเครื่องสวมศีรษะ เช่น งอบ กุบ หมวก
2. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นส่วนประกอบของอาคารบ้านเรือน ได้แก่ ฝาเรือนที่สานด้วยดอกไม้ไผ่ ฝาขัดแตะ โครงหลังคา เป็นต้น

มานิช กงกะนันท์(2526) แบ่งเครื่องจักสานออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. เครื่องมือกสิกรรม
2. เครื่องมือจับสัตว์น้ำ
3. เครื่องใช้ในบ้าน
4. สิ่งของเบ็ดเตล็ด

วินัย วิริยะปานนท์(2527) แบ่งเครื่องจักสานออกเป็น 6 ประเภท คือ

1. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นภาชนะ เช่น กระบุง กระจาด กระติบ กระทาย กระโล
2. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นเครื่องดัก ตวง เช่น กระออก ชู สัด
3. เครื่องจักสานที่ใช้ในครัวเรือน เช่น กระซอน กระดั่ง พัด
4. เครื่องจักสานที่ใช้ในการขนส่งสินค้า เช่น กระพา เขง หลัว
5. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นเครื่องดัก จับ สัตว์ เช่น ชะนาง ลอบ ไซ ข้อง กระซัง
6. เครื่องจักสานที่เป็นเครื่องเรือน เครื่องปูลาด เครื่องประดับ เครื่องเล่น เช่น เสื่อ มู่ลี่ ปลาตะเพียน

วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ(2532) แบ่งเครื่องจักสานออกเป็น 7 ประเภทตามหน้าที่ใช้สอย คือ

1. เครื่องจักสานที่ใช้ในการบริโภค เช่น แอบข้าว กระติบ กลองข้าว กระซอน
2. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นภาชนะ เช่น กระบุง กระจาด กระโล่ หลัว ชะลอม
3. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นเครื่องตวง เช่น กระออม กระชู่ สัด
4. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นเครื่องและเครื่องปลูก เช่น เสือรำแพน เสือกระจูด
5. เครื่องจักสานที่ใช้ในการดักจับสัตว์ เช่น ลอบ ไซ อีจู้ ซ้อง
6. เครื่องจักสานที่ใช้ป้องกันแดดฝน เช่น งอบ หมวกจีน
7. เครื่องจักสานที่ใช้เกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณีและศาสนา เช่น กลองข้าว ขวัญ เบ็ญหมาก เป็นต้น

เครื่องจักสาน ถูกแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆในหลายลักษณะ บางครั้งมีความคาบเกี่ยวทับซ้อนกัน สำหรับงานวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะประเภทของใช้ในครัวเรือน จากการแบ่งประเภทเครื่องจักสานของผู้รู้หลายๆท่าน ยังไม่อาจครอบคลุมประเภทของเครื่องจักสานในครัวเรือนได้สมบูรณ์แบบ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้รวบรวม ประเภทของเครื่องจักสานที่มีความคาบเกี่ยวและทับซ้อนกัน โดยเรียกรวมว่าเป็นของใช้ในครัวเรือน ซึ่งครอบคลุมถึง เครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นภาชนะ เป็นเครื่องตวงเครื่องวัด ของใช้ในครัว ของใช้ในบ้าน รวมทั้งเครื่องป้องกันแดดฝน ของใช้ในพิธีกรรม และของใช้เบ็ดเตล็ดที่เกิดจากการพัฒนารูปแบบ และนำมาใช้สอยในลักษณะใหม่ที่แตกต่างจากหน้าที่ใช้สอยเดิม เครื่องจักสานเหล่านี้ล้วนจัดอยู่ในประเภทของใช้ในครัวเรือนทั้งสิ้น

เครื่องจักสานประเภทของใช้ในครัวเรือน เป็นกลุ่มของเครื่องจักสานที่ถูกใช้ในชีวิตประจำวันมากที่สุด ของใช้ในครัวเรือนเหล่านี้ผูกพันกับคนไทยมาตั้งแต่เด็ก คำว่า “ตักฟาก” เป็นคำที่เรียกติดปากมาแต่เกาก่อนที่แสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างเด็กแรกเกิดกับฟากไม้ไผ่ที่เป็นเครื่องรองรับ เปลสานเป็นเครื่องจักสานอีกชนิดหนึ่งที่มีความผูกพันกับชีวิตในวัยเด็ก กระบุง ตะกร้า กระซอนกรองกะทิ กระจาด ฝาชี กระโล่ ตะแกรงตากปลา พัด เซง หลัว เป็นของใช้ในครัวที่แทบทุกบ้านจะต้องมีไว้ใช้ กระเป๋าหมวก ตะกร้าหมาก รวมทั้งของใช้เบ็ดเตล็ดในบ้าน ล้วนเป็นของใช้ในครัว ที่มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน(กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม,2532) ปัจจุบันความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ได้ผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ใหม่ๆ มาแทนที่เครื่องจักสานไม้ไผ่ ทำให้เครื่องจักสานไม้ไผ่ประเภทของใช้ในครัวเรือนมีบทบาทในชีวิตประจำวันน้อยลง การถูกลดบทบาทของเครื่องจักสานทำให้เครื่องจักสานหลายชนิดได้สูญหายไป ส่วนที่

เหลือจะถูกนำมาประยุกต์ใช้ในหน้าที่ที่แตกต่างจากเดิม เช่น กระบุงที่เคยใช้เป็นภาชนะสำหรับใส่ข้าว ก็นำมาใส่เศษกระดาษ หรือเป็นที่รองกระถางต้นไม้ ฝาชีที่เคยใช้ปิดสำหรับกับข้าว ก็ถูกนำมาประยุกต์ทำเป็นโคมไฟ(สนไชย ฤทธิโชติ,2539) การเปลี่ยนแปลงหน้าที่ใช้สอยของเครื่องจักสานที่ไซในครัวเรือนนี้ มีผลทำให้รูปแบบของเครื่องจักสานเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลกระทบถึงคุณค่าของเครื่องจักสานแบบดั้งเดิมที่มีความงามสอดคล้องกับการใช้สอย และลักษณะเฉพาะถิ่น(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2532)

เครื่องจักสานไม้ไผ่ ประเภทของไซในครัวเรือน เป็นเครื่องจักสานที่มีความสำคัญ มีความผูกพันกับการดำรงชีวิตของคนไทยมาช้านาน ในปัจจุบันกำลังถูกคุกคามด้วยความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ที่ทำจากวัสดุสมัยใหม่ เครื่องจักสานบางชนิด ยังถูกนำไปประยุกต์ใช้ในหน้าที่ใหม่ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ บางครั้งทำให้เกิดการสูญเสียคุณค่าและเอกลักษณ์ของเครื่องจักสานที่มีมาแต่เดิมไป

วัสดุ เครื่องมือ และอุปกรณ์ในการทำเครื่องจักสานไม้ไผ่

วัสดุหลักที่นำมาใช้ทำเครื่องจักสานไม้ไผ่ คือ ไม้ไผ่ ไม้ไผ่ในโลกนี้มีมากมายหลายชนิดและมีคุณสมบัติแตกต่างกันไป ไม้ไผ่จัดอยู่ในวงศ์เดียวกับหญ้า มีลำต้นแข็งแรง ก้าน กาบใบใหญ่(เฉลียว วัชรพุกค์,2532) ไม้ไผ่ในประเทศไทยมีอยู่ 41 ชนิด แต่ที่นำมาทำเครื่องจักสานมีบางชนิดเท่านั้น(สนไชย ฤทธิ โชติ,2539) ไม้ไผ่ที่นำมาใช้ทำเครื่องจักสานพอจะกล่าวสรุปถึงลักษณะและคุณสมบัติได้ดังนี้

ไม้ไผ่เป็นวัสดุที่เหมาะสมเหมาะสำหรับทำเครื่องจักสาน เพราะไม้ไผ่มีความคงทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศได้ดี มีคุณสมบัติพิเศษที่สามารถนำมาดัดโค้งเป็นรูปต่างๆได้ มีแรงในตัวเอง สามารถคืนสภาพได้ตลอดเวลา ไม้ไผ่สามารถรับแรงดึงแรงกดได้ดีโดยไม่แตกหัก ลักษณะเช่นนี้จะช่วยให้ไม้ไผ่คงรูปอยู่ได้นาน(วัฒนะ วัฒนาพันธุ์,2525) นอกจากนี้ ไม้ไผ่แล้ว เครื่องจักสานบางชนิดยังใช้วัสดุที่มีคุณสมบัติพิเศษอื่นมาประกอบด้วย เพื่อให้เครื่องจักสานนั้นมีคุณภาพสมบูรณ์ที่สุด เช่น การใช้หวายเป็นเครื่องผูก ยึดขอบมุม เพื่อให้เกิดความคงทน(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2532)และสืบเนื่องจากความเจริญก้าวหน้าด้านอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี ทำให้สามารถผลิตวัสดุใหม่ เช่น พลาสติก เชือกไนลอน เอ็น วัสดุเหล่านี้มีคุณสมบัติที่สามารถนำมาใช้แทนไม้ไผ่และหวายได้ในบางจุด เช่น นำมาเสริมโครงสร้าง นำมาผูกมัดดักขอบแทนหวาย และยังช่วยให้มีความสะดวกรวดเร็วขึ้น (สนไชย ฤทธิโชติ, 2539) จึงกล่าวได้ว่าในปัจจุบันนอกจากไม้ไผ่และหวายที่เป็น

วัสดุหลักในการทำเรื่องจักสานแล้ว ยังมีการนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น เชือกไนลอน เอ็น และพลาสติก มาใช้ร่วมกับไม้ไผ่ด้วย

เครื่องมือสำหรับงานจักสาน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม(2532)ได้แบ่งอุปกรณ์ที่ใช้ทำเครื่องจักสานไม้ไผ่ออกเป็น 2 กลุ่มคือ

1. เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำเครื่องจักสานแบบพื้นบ้านทั่วไป มี 4 ประเภท คือ

1.1 มีด เป็นเครื่องมือสำหรับเตรียมวัสดุที่จะนำมาจักสาน มีดโดยทั่วไปจะเป็นมีดเหล็กกล้าที่มีเนื้อแกร่งและมีความคมมาก มีอยู่ 2 ชนิด คือ

มีดสำหรับฟันหรือตัดผ้าไม้ไผ่ มักเป็นมีดที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ มีความคมมาก ใช้ในการตัดทอนไม้ไผ่ หวาย และวัสดุอื่นๆ โดยทั่วไปจะเป็นมีดหัวตัด มีดโต้ หรือมีดอื่นๆตามภาษาท้องถิ่น

มีดตอก ใช้สำหรับจักตอก มักมีรูปเรียวยแหลม ปลายและด้ามงอน ส่วนมากตัวมีดจะสั้นกว่าด้าม มีดชนิดนี้มักมีสันค่อนข้างสั้นบาง เพื่อให้มีน้ำหนักเบา และใช้งานได้สะดวก รูปร่างจะแตกต่างกันไปบ้างตามความถนัดของช่างในแต่ละท้องถิ่น

1.2 เหล็กมาด เป็นเหล็กปลายแหลม จะใช้ลักษณะแบบปลายแหลมหรือปลายหอกก็ได้ มีประโยชน์คือใช้แยง ไซ และแงะรูตามเส้นตอก ช่วยการถักขอบ เก็บริม หรือผูกโครงสร้างของเครื่องจักสาน

1.3 คีม ถ้าเป็นเครื่องมือพื้นบ้านจะเป็นคีมไม้ ลักษณะคล้ายคีมทั่วไป คือมีส่วนปากสำหรับหนีบ มีด้ามจับ ปัจจุบันช่างสานอาจใช้คีมเหล็กเพื่อความสะดวกก็ได้ ประโยชน์ของคีมคือ ใช้หนีบบริเวณขอบปากของเครื่องจักสานเวลาผูกขอบหรือเข้าขอบ

1.4 แผ่นฝาสังกะสีเจาะรู โดยทั่วไปช่างจักสานพื้นบ้านนิยมใช้เศษฝาสังกะสีจากฝากระป๋องต่างๆมาเจาะรูหลายๆขนาด ใช้จักหวายโดยสอดเส้นหวายผ่านรูเหล่านี้ ให้ความคมของสังกะสีช่วยซูดซี่หวายออก ซึ่งวิธีการนี้เรียกว่าชักเสียด ซึ่งเสียดนั้นหมายถึง การใช้มีด ของมีคม หรืออุปกรณ์ชักเสียดอื่นๆ เพื่อให้ตอกได้ขนาด หนาบาง กว้าง แคบ ตามต้องการ

2. เครื่องมือและอุปกรณ์ที่กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมพัฒนาขึ้นสำหรับงานจักสาน มี 4 ประเภท คือ

2.1 เครื่องจักรตอกด้วยมือ ใช้สำหรับเลียดตอกไม้ไผ่ให้มีขนาดหนานาง ใช้ได้กับไม้ไผ่สดหรือไม้ไผ่แห้งที่แช่น้ำอย่างน้อย 2 วัน ไม้ที่ใช้หนา 5 มม. ตอกที่ได้จะมีความหนา 0.5 - 2.5 มม. และมีความกว้าง 3 - 35 มม.

2.2 เครื่องจักรตอกแบบโซมอเตอร์ไฟฟ้า ใช้เลียดตอกไม้ไผ่ให้มีขนาดหนานางเหมาะกับการนำตอกที่ได้ไปใช้กับการสานในงานหยาบๆ เช่น สานเชิง หลัว เสื้อลำแพน เป็นต้น หรือถ้านำไปใช้งานละเอียดก็ต้องนำไปจักตอกด้วยมืออีกครั้ง ความสามารถของเครื่องคือ สามารถเลาะข้อและจักไม้ซึ่งยาว 3 เมตร กว้างไม่เกิน 1 นิ้ว ได้ตอกบางถึง 1 มิลลิเมตรซึ่งเหมาะแก่การนำไปใช้สานเชิงและหลัว การทำงานด้วยวิธีนี้จะรวดเร็ว ทุนแรงมากกว่าการใช้เครื่องจักรตอกด้วยมือหลายเท่า

2.3 เครื่องเลียดบาง ใช้เลียดตอกไม้ไผ่หรือวัสดุอื่นๆ ให้หนานางตามต้องการเหมาะกับการใช้เลียดตอกในงานที่ละเอียดประณีตมากขึ้น ในขั้นตอนจากการใช้เครื่องจักรตอกด้วยมือ หรือโซมอเตอร์ไฟฟ้า สามารถเลียดตอกไม้ไผ่ได้บางถึง 0.2 มม. และหน้าตอกกว้าง 25 มม.

2.4 เครื่องเลียดด้วยมือ ใช้เลียดตอกไม้ไผ่ได้กว้าง 11/16 นิ้ว (5 ทุน ครึ่ง) และสามารถปรับใช้เลียดบางได้ แต่ต้องใช้ความระมัดระวังเป็นพิเศษ

เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำเครื่องจักสานพื้นบ้านของไทย เป็นเครื่องมือง่ายๆที่สามารถหาได้ในท้องถิ่น ราคาไม่แพง ชาวบ้านสามารถทำขึ้นใช้เองได้ ปัจจุบันมีการทำเครื่องจักสานเพื่อจำหน่าย ทำเป็นอุตสาหกรรมในครอบครัว การใช้เครื่องมือพื้นบ้านอาจต้องใช้เวลามาก กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมจึงได้พัฒนาออกแบบเครื่องทุ่นแรงในการเตรียมเส้นตอก ซึ่งทำให้มีความสะดวกรวดเร็วมากขึ้น

ขั้นตอนการทำเครื่องจักสานไม้ไผ่

ในการทำเครื่องจักสานไม้ไผ่ มีขั้นตอนใหญ่ๆในการทำอยู่สามขั้นตอนด้วยกันคือ การเตรียมวัสดุ การสาน และตกแต่ง

การเตรียมวัสดุและอุปกรณ์ ในขั้นแรกจะต้องจัดหาไม้ไผ่และเตรียมเส้นตอกเพื่อที่จะนำมาสาน ไม้ไผ่ที่นำมาทำเครื่องจักสานมีหลายชนิด เป็นต้นว่า ไม้ไผ่เหลือง ไม้ไผ่สีสุก ไม้ไผ่รวก ไม้ไผ่แต่ละชนิดมีคุณสมบัติแตกต่างกัน สามารถแบ่งอย่างกว้างๆได้ 2 จำพวก คือ ไม้ไผ่ที่เหนียว และไม้ไม่เหนียว ไม้ไผ่ที่เหนียวสามารถนำมาทำเครื่องจักสานได้ดีกว่า เพราะมีคุณสมบัติในการคืนตัวได้ดีและไม่หักง่าย ส่วนไม้ไผ่ที่ไม่เหนียวนั้น ถ้านำมาสานมักจะหักง่าย ใต้รูปทรงของเครื่องจักสานไม่สวยงาม เวลาเก็บขอบ

เส้นดอกจะหักเสียแทบทุกเส้น ก่อนที่จะตัดต้นไม้เพื่อที่จะนำมาทำเครื่องจักสานมีวิธีการเลือกตัดไม้ไผ่ดังนี้

1. ไม้ตัดไม้ไผ่ที่ปลายดุ้น เพราะเมื่อนำมาจัก เหลาดอก เส้นดอกจะเสียวเสมอ
2. ไม้ตัดไม้ไผ่ที่มีแมลงไข่มาก เพราะเนื้อไม้จะเสียมาก เมื่อจักและเหลาดอกจะได้เนื้อไม้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น
3. ไม้ตัดไม้ไผ่ที่มีอายุต่ำกว่า 2 ปี เพราะเมื่อจักสานเสร็จแล้ว ตัวแมลงหรือมอดมักจะไชและกัดกินทำให้เครื่องจักสานเสียหาย(สนไชย ฤทธิโชติ,2539)

เมื่อได้ไม้ไผ่มาเรียบร้อยแล้ว ก็นำมาผ่าเป็นซีกๆ แล้วจึงนำไม้ซีกนั้นมาจักเป็นดอก การจักดอกจะใช้มีดบางๆจักไม้ไผ่ให้เป็นเส้นเป็นริ้วที่เรียกว่า ดอก การจักดอกที่ดีจะต้องทำให้เส้นดอกมีความหนาบางเสมอกัน ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ต้องอาศัยทักษะและความชำนาญ จึงจะได้เส้นดอกที่มีความสม่ำเสมอและสวยงาม(ราชาวดี งามสง่า,2535) ปัจจุบันมีการนำเครื่องจักรเข้ามาช่วย ทำให้สะดวกรวดเร็วขึ้นแต่ขาดความละเอียดประณีต(กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม,2532)

หลังจากเตรียมวัตถุดิบเรียบร้อยแล้วก็ถึงขั้นลงมือสาน ช่างจักสานส่วนใหญ่จะรู้ว่าควรใช้ลายสานใดสำหรับเครื่องจักสานแต่ละชนิด ลวดลายที่ใช้ในการจักสานของไทยแบ่งตามลักษณะการใช้งานได้ 3 ลักษณะ คือ ลายพื้นฐาน ลายพัฒนา ลายประดิษฐ์(นิกร นุชเจริญผล,ม.ป.ป.) ทั้งสามลวดลายนี้ยังสามารถแบ่งย่อยเป็นลายต่างๆได้อีกมากมาย ก่อนที่จะสานด้วยลวดลายชนิดใดนั้นช่างจะต้องมีความรู้ว่ามีเครื่องจักสานที่กำลังทำนั้น มีหน้าที่ใช้สอยอย่างไร ซึ่งหน้าที่ใช้สอยนี้เป็นตัวกำหนดรูปแบบที่สำคัญ(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2532) เป็นต้นว่า เครื่องจักสานที่กำลังทำนั้น ใช้ทำอะไร ใช้เป็นภาชนะใส่ของ ใช้หาบ ใช้หิ้ว ตั้งในน้ำ หรือบนดิน ขนาดควรจะเล็กหรือใหญ่เพื่อให้เหมาะสมและสะดวกกับการใช้สอย หน้าที่ใช้สอยนี้จะก่อให้เกิดรูปแบบของเครื่องจักสาน คือ รูปทรง โครงสร้าง และลวดลายตามมา ช่างที่รู้เรื่องเหล่านี้ดี ก็จะทำเครื่องจักสานออกมาดี มีคงทนและเหมาะสมกับการใช้สอย ดังนั้นก่อนที่จะลงมือสาน ช่างจำเป็นต้องรู้ถึงหน้าที่ใช้สอยของเครื่องจักสานชนิดนั้นเสียก่อน หลังจากนั้นจึงสานเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา เมื่อได้เครื่องจักสานที่เป็นรูปเป็นร่างแล้ว จะต้องทำการเข้าขอบ เก็บริมเครื่องจักสานให้เรียบร้อย การเก็บริมเครื่องจักสานทำได้ 2 ลักษณะ คือการเก็บริมในตัวและการเข้าขอบการเก็บริมในตัวคือการไขว้สอดที่สานเป็นโครงสร้าง พันทบกลับเข้าไปเป็นช่องของเครื่องจักสานนั้นการเก็บริมในลักษณะนี้มักจะพบกับเครื่องจักสานที่ทำจากวัสดุอ่อน เช่น ไบลาน ไบตาล กระจุต หรือเครื่องจักสานไม้ไผ่ขนาดเล็ก ที่ใช้เส้นดอกบางๆ การเข้าขอบเก็บริมอีกลักษณะหนึ่งคือ การนำไม้ไผ่ หวาย หรือวัสดุอื่นมา

ทำเป็นขอบ หรือปากของเครื่องจักรสานแล้ว แล้วใช้หวายพันทับให้ยึดติดกับผนังของภาชนะ การเข้าขอบเก็บริมในลักษณะรั้วมักใช้กับเครื่องจักรสานที่มีขนาดใหญ่ ต้องการความแข็งแรงบริเวณปากหรือขอบ เช่น การเข้าขอบกระบุง ของเซ่ง ขอบตะแกรงกระซอน เป็นต้น(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2532)

เมื่อได้เครื่องจักรสานสำเร็จเป็นรูปทรง ที่เข้าขอบเก็บริมเรียบร้อยแล้ว ขั้นตอนสุดท้ายเป็นการตกแต่ง คือการนำเครื่องจักรสานที่สานเสร็จแล้วไปรมควันทำสี โดยควันไฟนี้จะช่วยให้เครื่องจักรสานมีสีสนสวยงาม ชาวบางคนจะทาเซลแล็กเพื่อป้องกันมอดและปลวกกัดกินเนื้อไม้(ราชวดี งามสง่า ,2535)การลงเซลแล็กนี้บางครั้งทำให้ได้สีที่ไม่เป็นธรรมชาติ ทำให้เครื่องจักรสานดูขัดแย้งกับวัสดุเดิม ถือเป็นการทำลายคุณค่าความงามได้อีกทางหนึ่ง ในปัจจุบันการป้องกันเนื้อไม้สามารถทำได้ดีและมีประสิทธิภาพดีกว่าอดีตด้วยการอาบน้ำยาเคมี การย้อมสีก็สามารถทำได้หลากหลายสีสน ทั้งสีที่ได้จากการสังเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ และสีจากรากไม้ เปลือกไม้ในธรรมชาติ(ปรานี บริบูรณ์, 2540) บางท้องถิ่นไม่มีการรมควัน ทำสี หรือทาเซลแล็กเพราะต้องการให้ได้เครื่องจักรสานที่มีความเป็นธรรมชาติจริงๆ แต่จะต้องรู้จักคัดเลือกไม้ให้เป็นและรู้จักเก็บรักษาเครื่องจักรสานไม้เป็นอย่างดี

ขั้นตอนในการทำเครื่องจักรสานไม้ไผ่ แบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอนหลัก คือการเตรียมวัสดุ การสาน และการตกแต่ง การเตรียมวัสดุ ชาวจะต้องรู้จักวิธีตัดและคัดเลือกไม้ไผ่ให้มีอายุพอเหมาะในการทำเครื่องจักรสาน เพื่อให้มีคุณสมบัติในการรับน้ำหนัก มีแรงตึงในตัวได้ดี การเลือกไม้ไผ่ได้ดียังสามารถหลีกเลี่ยงการกัดกินของพวกมอดแมลงได้อีกด้วย ขั้นตอนการสาน ก่อนที่ชาวจะลงมือสานควรรู้ถึงหน้าที่ใช้สอยว่า เครื่องจักรสานที่ตนทำใช้ทำหน้าที่อะไร มีวิธีใช้อย่างไร ใช้ในสถานแบบไหน มีขนาดเล็กใหญ่เท่าไรจึงพอเหมาะพอดี จะต้องรู้ถึงลักษณะของลวดลายที่ก่อให้เกิดเป็นโครงสร้างต่างๆ รู้จักวิธีการเลือกเข้าขอบให้เหมาะสมกับการใช้งาน ขั้นตอนการตกแต่ง เนื่องจากเครื่องจักรสานไม้ไผ่ เป็นภาชนะที่ย่อยสลายและผุพังเมื่อใช้งานไประยะหนึ่ง การตกแต่งนอกจากเป็นการเสริมสร้างความงามแล้ว ยังทำให้เครื่องจักรสานมีความคงทนเพิ่มขึ้นด้วย การรมควันย้อมสี อาบน้ำยานอกจากทำให้สวยงามแล้วยังช่วยป้องกันไม่ให้มอดแมลงกัดกิน ชาวจักรสานควรรู้ถึงวิธีการเก็บรักษาเพื่อยืดอายุการใช้งานของเครื่องจักรสานไม้ไผ่ด้วย โดยการเลือกตัดไม้ที่มีอายุเหมาะสม ทำเครื่องจักรสานให้แห้งอยู่เสมอ เพราะถ้าอับชื้นอาจทำให้ขึ้นราได้

ในการสร้างงานจักสานไม้ไผ่ “ช่างจักสาน” เป็นผู้ที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นผู้สร้างเป็นผู้ทำให้เกิดเครื่องจักสานไม้ไผ่ให้เราได้ชื่นชมและใช้สอยมากมายหลายชนิด ช่างเหล่านี้มีลักษณะเฉพาะของช่างพื้นบ้าน กล่าวคือ ช่างพื้นบ้านจะเป็นช่างชาวบ้านที่ไม่ได้รับการศึกษาจากสถาบันทางการช่างอย่างเป็นระบบ ได้รับความรู้โดยการฝึกหัด ฝึกฝนจากบรรพบุรุษ จากครอบครัวหรือจากเพื่อนบ้านในหมู่บ้านของตน วิชาการช่างและแบบแผนต่างๆสืบทอดกันมาด้วยการบอกเล่าและการจดจำสืบทอดกันมา ความสามารถพิเศษของช่างพื้นบ้านเกิดจากทักษะการฝึกฝนจนมีฝีมือสูง แต่ไม่มีใครมีการแสดงออกของความคิดสร้างสรรค์อย่างศิลปิน เพราะการสร้างงานของช่างเหล่านี้ มักจะอยู่ในกรอบของขนบนิยมที่สืบทอดกันมาในกลุ่มของตน ทำให้ช่างพื้นบ้านทั่วไปไม่สามารถแสดงความคิดสร้างสรรค์ได้อย่างอิสระ แต่จะแสดงอารมณ์และความสามารถของตนออกมาด้วยความละเอียดประณีตของผลงาน ปัจจุบันความสามารถในการสร้างสรรค์ของช่างมีแนวโน้มที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้เพราะวัตถุประสงค์ในการสร้างงานเปลี่ยนแปลงไป ช่างต้องสร้างงานให้ตรงตามความต้องการของตลาด ต้องการปริมาณมากกว่าคุณภาพ การผลิตแบบอุตสาหกรรมทำให้ช่างเป็นเพียงผู้ทำตามสั่ง ช่างจึงแทบจะไม่ต้องใช้ความสามารถพิเศษแต่อย่างใด เพียงทำตามต้นแบบเท่านั้น (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2539)

ในปัจจุบันผู้ที่ทำเครื่องจักสานไม้ไผ่ ไม่ได้จำกัดอยู่แค่พวกช่างพื้นบ้านเท่านั้น กลุ่มแม่บ้านที่มีเวลารว่างจากการบ้านการเรือน ได้เข้ารับการอบรมส่งเสริมการทำเครื่องจักสานไม้ไผ่จากหน่วยงานราชการหรือภาคเอกชน จนมีความรู้ความสามารถทำเครื่องจักสานออกจำหน่ายและยึดเป็นอาชีพได้ก็มีจำนวนไม่น้อย ช่างแม่บ้านเหล่านี้มักจะมีฝีมือสู่ช่างจักสานที่มีพ่อแม่เคยทำเครื่องจักสานมาก่อนไม่ได้ ช่างแม่บ้านจะทำได้เฉพาะแบบที่ถูกสอนมาเท่านั้นและส่วนใหญ่มีประสบการณ์ในการทำเครื่องจักสานค่อนข้างน้อย(นิกร นุชเจริญผล,2540)นอกจากนี้ยังมีแรงงานรับจ้างจักสานที่ส่วนใหญ่มีอายุน้อยและถูกจ้างในลักษณะที่ทำเป็นระบบอุตสาหกรรม ดังนั้น ช่างที่เป็นแรงงานรับจ้างเหล่านี้ จะมีหน้าที่ในการทำหรือประกอบเครื่องจักสานแยกเป็นส่วนๆ คือจะไม่ได้ทำเครื่องจักสานชิ้นเดียวเสร็จ บางคนถูกใช้ให้เข้าขอบอย่างเดียว บางคนทำหน้าที่เหลาตอกอย่างเดียว ช่างเหล่านี้จะไม่สามารถสร้างงานจักสานให้สำเร็จเป็นชิ้นเป็นอันได้(ปราณี บริบูรณ์,2540) สรุปได้ว่า ช่างจักสานในปัจจุบันจัดได้เป็น 3 ประเภท คือ ช่างพื้นบ้านที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ มีประสบการณ์และคุ้นเคยกับเครื่องจักสานมาตั้งแต่ยังเด็ก ช่างเหล่านี้มีความชำนาญ มีความสามารถและมีฝีมือละเอียดประณีต ช่างอีกประเภทหนึ่งคือ ช่างกลุ่มแม่บ้านที่ได้รับการฝึกอบรมจากหน่วยงานราชการ ช่างกลุ่มนี้

ไม่คุ้นเคยกับการทำเครื่องจักสานมาก่อน และจะทำได้เฉพาะสิ่งที่ถูกสอนมาเท่านั้น ฝีมือช่างพื้นบ้านไม่ได้ ช่างอีกประเภทหนึ่งคือ ช่างที่ทำเฉพาะส่วน เป็นการทำงานในระบบอุตสาหกรรม มีความรู้เฉพาะส่วนเท่านั้น ไม่สามารถสร้างเครื่องจักสานให้สำเร็จได้ด้วยตนเอง

รูปแบบของเครื่องจักสานไม้ไผ่

การศึกษาทางด้านรูปแบบของเครื่องจักสานไม้ไผ่และการให้คำนิยามความหมายนั้น ยังไม่มีผู้ใดศึกษาและกล่าวถึงอย่างชัดเจน คำว่ารูปแบบมักมีความหมายเปลี่ยนแปลงไปตามเรื่องที่เกี่ยวข้อง

ชลูด นิยมเสมอ (2534) กล่าวถึงคำที่ใกล้เคียงกับรูปแบบ คือ คำว่า “แบบรูป”(pattern) ไว้ว่า หมายถึง สิ่งที่เป็นแบบฉบับ สำหรับเป็นตัวอย่างให้ทำตาม แบบที่สร้างขึ้นหรือออกแบบขึ้นเพื่อใช้ทำสิ่งต่างๆ เช่น แบบเสื้อ แบบผัง

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานถาวรพ.ศ. 2525(2539)ได้ให้ความหมายของคำว่า รูป แบบ แยกกันดังนี้

รูป, รูป- (รูป, รูปปะ) น. สิ่งที่ได้รับด้วยตา, ร่าง, ร่างกาย, เค้าโครง, แบบ

แบบ น. สิ่งที่กำหนดให้ถือเป็นแนวดำเนิน

เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกันอาจให้ความหมายได้ว่า รูปแบบ หมายถึง สิ่งที่กำหนดให้ถือเป็นหลักหรือแนวดำเนินที่สามารถรับรู้ได้ด้วยตา และเมื่อนำมาใช้กับเครื่องจักสานไม้ไผ่ อาจกล่าวได้ว่า รูปแบบของเครื่องจักสานไม้ไผ่ หมายถึง ส่วนประกอบต่างๆของเครื่องจักสานที่กำหนดให้ถือเป็นหลัก หรือแนวดำเนินโดยสามารถรับรู้หรือมองเห็นได้ด้วยตา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า คือส่วนประกอบทางกายภาพที่ใช้เป็นแบบหรือเป็นแนวในการทำเครื่องจักสานไม้ไผ่ ส่วนประกอบที่ควรศึกษาเกี่ยวกับเครื่องจักสานไม้ไผ่ได้แก่ รูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย และวัสดุ(นิกร นุชเจริญผล 2540)

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ(2532)ได้ประมวลแนวทางที่ใช้ศึกษาวิเคราะห์เครื่องจักสานในเชิงศิลปะ ไว้ดังนี้ หน้าที่ใช้สอย(FUNCTION) วัสดุ(MATERIAL) โครงสร้าง(STRUCTURE) รูปทรง (FORM) ลวดลาย (PATTERNING) การเริ่มต้นและการเก็บริม(BEGINNING & FINISHED) คล้ายกันกับมานุษย กงกะนันท์ (ม.ป.ป.) ที่ให้แนวทางในการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบเครื่องจักสานไม้ไผ่ว่า ควรศึกษาในด้าน รูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย และสี

เมื่อพิจารณาความหมายของคำว่ารูปแบบของเครื่องจักสาน แนวทางการศึกษาเครื่องจักสานของวิบูลย์ ลี้สุวรรณ มานุษย กงกะนันท์ และนิกร นุชเจริญผล ซึ่งเป็นผู้

เชี่ยวชาญเรื่องจักสานไม้ไผ่ นำมาประกอบกัน ทำให้ได้แนวทางในการศึกษา รูปแบบของเครื่องจักสานไม้ไผ่ว่า ควรประกอบด้วย รูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย เพราะทั้งสามส่วนนี้ ตรงกับค่านิยมของรูปแบบคือ สามารถใช้กำหนดเป็นแนวในการทำเครื่องจักสาน และสามารถมองเห็นได้ด้วยตา ในด้านหน้าที่ใช้สอย แม้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญแต่เป็นลักษณะของนามธรรม ไม่ใช่รูปธรรมที่สามารถรับรู้ได้ด้วยตา จึงไม่นำมาเป็นหลักในการศึกษารูปแบบ ด้านวัสดุ เนื่องจากมีการกำหนดว่าศึกษาเฉพาะเครื่องจักสานที่ทำจากไม้ไผ่อยู่แล้ว จึงไม่ได้กำหนดให้วัสดุเป็นแนวทางหลักในการศึกษาครั้งนี้ การเข้าขอบและการเก็บริม ถือเป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งในโครงสร้างจึงไม่นำมาใช้เป็นแนวทางหลักของการศึกษารูปแบบเพราะจะเป็นการซ้ำซ้อนกับโครงสร้าง ส่วนด้านสี ไม่นำมาเป็นแนวทางในการศึกษารูปแบบเพราะมีความซ้ำซ้อนกับลวดลาย การย้อมสีเส้นตอกแล้วนำมาสานเป็นดอกดวงต่าง ๆ นั้นจัดอยู่ในส่วนหนึ่งในการสร้างเป็นลวดลายใหม่คือ ลายประดิษฐ์ จากเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงกำหนดกรอบหรือแนวทางที่ใช้ศึกษารูปแบบของเครื่องจักสานไม้ไผ่ โดยแบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ รูปทรง โครงสร้าง และลวดลาย ซึ่งสอดคล้องกับวิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ(2532) ที่กล่าวถึงรูปแบบของเครื่องจักสานว่าหมายรวมถึง รูปทรง โครงสร้าง และลวดลายของเครื่องจักสาน

รูปทรงของเครื่องจักสาน

คำว่า รูปทรง โดยทั่วไปมักใช้แทนกันได้กับรูปร่าง หรือมวล เพราะมีความหมายใกล้เคียงกัน แต่ในทางศิลปะ คำเหล่านี้มีความจำเพาะต่างกัน เมื่อกล่าวถึงรูปทรงในทางศิลปะ หมายถึง

- สิ่งที่มีความแน่นทึบแบบ 3 มิติ ไม่ว่าจะป็นวัตถุจริงอย่างงานประติมากรรม หรือเห็นเป็นของจริงอย่างงานจิตรกรรม
- สิ่งที่มีโครงสร้าง มีความหมาย มีเอกภาพในตัว เช่น คน สัตว์ ต้นไม้ จุลินทรีย์
- รูปที่เกิดจากโครงสร้างที่มีเอกภาพและสุนทรีย์ภาพ(ชลูด นิ่มเสมอ, 2534)

รูปทรงทางศิลปะแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

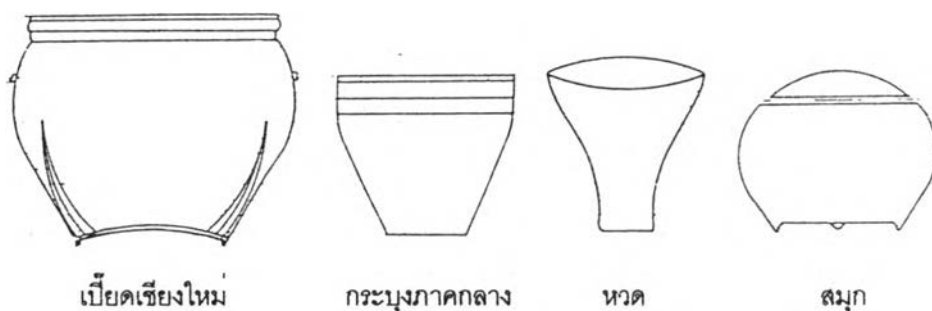
1. รูปทรงทางเรขาคณิต (geometric form)
2. รูปทรงอินทรีย์รูป (organic form)
3. รูปทรงอิสระ (free form)

1. รูปทรงเรขาคณิต ได้แก่ รูปทรงที่มีลักษณะเรขาคณิต เช่น รูปกลม รูปสามเหลี่ยม รูปสี่เหลี่ยม ฯลฯ ในธรรมชาติ ผลึกของสารต่างๆ รูปทรงเหล่านี้เป็นรูปทรงที่ให้โครงสร้างหรือเป็นพื้นฐานของรูปทรงอื่นๆ รูปทรงเหล่านี้จะให้ความรู้สึกเป็นกลาง

2. รูปทรงอินทรีย์รูป เป็นรูปทรงของสิ่งมีชีวิต หรือมีลักษณะของสิ่งมีชีวิต มีโครงสร้างที่ประกอบขึ้นด้วยการขยายตัวและผนึกตัวของเซลล์ต่างๆ ได้แก่ คน สัตว์ พืช เป็นต้น จะให้ความรู้สึกมีชีวิตและเติบโตได้

3. รูปทรงอิสระ คือ รูปทรงที่มีได้จำกัดอยู่ในแบบเรขาคณิต หรืออินทรีย์รูป แต่เกิดขึ้นอย่างอิสระ ไม่มีโครงสร้างในตัวเองที่แน่นอน เป็นไปตามอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม เช่น รูปทรงของหยดน้ำ เมฆ บอน้ำ ควัน ให้ความรู้สึกลื่นไหล

รูปทรงของเครื่องจักสาน เป็นรูปทรงที่มีลักษณะเฉพาะเป็นเอกลักษณ์ ที่บ่งบอกให้รู้ถึงเครื่องจักสานแต่ละชนิด เช่น กระบุง ไม่สามารถที่จะจัดได้ว่า เป็นทรงกระบอกหรือทรงสี่เหลี่ยม เนื่องจากส่วนปากเป็นวงกลมคล้ายทรงกระบอก แต่ส่วนฐานเป็นสี่เหลี่ยม จึงจัดไม่ได้ว่าอยู่ในรูปทรงแบบใดกันแน่ หรือเครื่องจักสานอีกชนิดหนึ่งคือ ช้องเปิด มีรูปทรงคล้ายเปิด แต่ก็มีส่วนที่เป็นเส้นตรง เป็นวงกลมคล้ายทรงเรขาคณิต จึงไม่สามารถบอกได้ชัดเจนว่าเป็นรูปทรงลักษณะใด แต่หากพิจารณาโดยรวมตามการแบ่งลักษณะรูปทรงทางศิลปะ กล่าวได้ว่ารูปทรงของเครื่องจักสานจัดเป็นรูปทรง แบบ 3 มิติ มีเอกภาพในตัวเอง มีทั้งรูปทรงที่เป็น เรขาคณิต อินทรีย์รูป และรูปทรงอิสระ รูปทรงของเครื่องจักสานจะเป็นลักษณะใดขึ้นอยู่กับ ลักษณะที่เอื้อต่อการใช้สอย และคุณสมบัติของวัสดุ

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2532) กล่าวว่า การสร้างรูปทรงของเครื่องจักสาน จะมีความผิดแปลกแตกต่างกันไป แม้ว่าเครื่องจักสานนั้นจะมีประโยชน์ในการใช้สอยอย่างเดียวกัน ทั้งนี้เพราะตัวกำหนดรูปทรงของเครื่องจักสานในถิ่นต่างๆนั้นต่างกัน สิ่งที่เป็นตัวกำหนดรูปทรงของเครื่องจักสานที่สำคัญมี 3 ประการคือ

1. วัสดุ
2. หน้าที่ใช้สอย
3. คตินิยมเฉพาะถิ่น

1. วัสดุ วัสดุแต่ละชนิดจะมีคุณสมบัติต่างกัน เช่น ไม้ไม่มีคุณสมบัติในการทำภาชนะจำพวก กระบุง ตะกร้า ครุ ฯลฯ ได้ดี และการนำไม้ไม้มาส่งสร้างเป็นเครื่องจักสานก็จะได้รูปทรงของเครื่องจักสานที่มีลักษณะเฉพาะต่างไปจากภาชนะที่สานด้วยวัสดุอื่น เช่น ต่างไปจากสอหรือกระสอบ สำหรับใส่ข้าวเปลือกที่สานด้วยใบเตยทะเลของภาคใต้ รูปทรงของกระบุง ตะกร้าไม้ไผ่จะคงรูปอยู่ได้ แม้บรรจุของไว้ภายในแล้วก็ตาม หรือแม้จะมีแรงกด แรงดึง มาทำให้เปลี่ยนรูปทรงไปบ้างแต่ก็จะกลับคืนสภาพเดิมได้ แต่รูปทรงของกระสอบ หรือกระทุ ใบเตยของภาคใต้จะบิดเบี้ยวเปลี่ยนไปตามรูปร่างของสิ่งที่บรรจุอยู่ภายในได้มากกว่ากระบุงไม้ไผ่ จากลักษณะดังกล่าวของตัวอย่างทั้งสองนี้ แสดงให้เห็นว่ารูปทรงของเครื่องจักสานขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของวัสดุเป็นตัวกำหนด และรูปทรงนี้จะขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของวัสดุแต่ละชนิดด้วย

2. หน้าที่ใช้สอย เป็นตัวกำหนดรูปทรงที่สำคัญ การที่เครื่องจักสานจะใช้ประโยชน์ได้สมบูรณ์ จะต้องมียูปร่างที่ดีและเหมาะแก่การใช้สอย เช่น ตะแกรง ภาชนะที่ใช้ตากสิ่งของ จะมีรูปลักษณะแบน และสานตาห่างเพื่อให้อากาศผ่านได้สะดวก และช่องซึ่งใช้สำหรับใส่ปลา จะมีรูปทรงสูง เพื่อใช้เป็นภาชนะสำหรับใส่ เป็นต้น (มาโนช กงกะนันท์, 2526) การสร้างรูปทรงของเครื่องจักสานเพื่อให้เป็นไปตามหน้าที่ใช้สอยที่ดีจำเป็นจะต้องได้รับการออกแบบและพัฒนาารูปทรงให้เอื้ออำนวยประโยชน์ได้มากที่สุด รูปทรงของเครื่องจักสานส่วนใหญ่จะเป็นรูปกระทะ หรือทรงกระบอกที่มีผนังโค้ง เพราะความโค้งของผนังจะทำให้เกิดแรงกด และแรงดึงในตัวทำให้เกิดความสมดุลในการคงรูปอยู่ได้ และความโค้งของผนังจะช่วยให้มีการเฉลี่ยแรงกดลงไปรอบๆผนัง ทำให้ผนังและกันไม่ต้องรับน้ำหนักและแรงกดเฉพาะจุดใดจุดหนึ่งมากเกินไป ซึ่งจะทำให้รูปทรงเหล่านี้เกิดขึ้นตามหลักของการเฉลี่ยน้ำหนัก และความสะดวกสบายในการใช้สอยนั่นเอง ซึ่งนับได้ว่าเป็นหลักการออกแบบตามความจำเป็นด้านประโยชน์ใช้สอยของมนุษย์ที่แยบยลอย่างยิ่ง

3. คตินิยมเฉพาะถิ่น เครื่องจักสานหลายชนิดในท้องถิ่นต่างๆ แม้จะมีประโยชน์ใช้สอยอย่างเดียวกัน รูปทรงส่วนใหญ่จะใกล้เคียงกัน แต่ส่วนละเอียดและลวดลายในการสานจะแตกต่างกันไปตามความนิยมเฉพาะถิ่นนั้นๆ ซึ่งสืบทอดกันมาแต่โบราณ ความแตกต่างกันของรูปทรงปลีกย่อยนี้เป็นการปรับปรุงทรงให้สอดคล้องกับลักษณะภูมิศาสตร์

สิ่งแวดล้อม ชนบประเพณีและศาสนาของท้องถิ่น ซึ่งถือได้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในการกำหนดรูปทรงของเครื่องจักสานด้วย

รูปทรงของเครื่องจักสานไม้ไผ่จะเป็นไปในลักษณะใด ขึ้นอยู่กับสามปัจจัยหลัก คือ หน้าที่ใช้สอย วัสดุ และคตินิยมเฉพาะถิ่น รูปทรงของเครื่องจักสานแต่ละชนิดผ่านการแก้ไข และพัฒนามาเป็นเวลาหลายร้อยปี จนได้รูปทรงที่สมบูรณ์ดังที่เห็นในปัจจุบัน เราไม่สามารถจัดรูปทรงของเครื่องจักสานให้อยู่ในชายของรูปทรงทางเรขาคณิต อินทรีย์รูป หรือรูปทรงอิสระ ได้อย่างใดอย่างหนึ่ง เนื่องจากรูปทรงของเครื่องจักสานถูกสร้างขึ้นมาเป็นรูปทรงที่มีลักษณะเฉพาะตัว เพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยต่างๆ และมีความเหมาะสมกับวัสดุ ดังนั้นการศึกษาทางด้านรูปทรงของเครื่องจักสาน บางครั้งต้องเรียกทับชื่อของเครื่องจักสานชนิดนั้น เช่น ทรงกระบุง ทรงกระบุงปากบาน ทรงลุ่ม ทรงเซ่ง เป็นต้น แต่อาจจะเปรียบเทียบได้ว่า เครื่องจักสานมีลักษณะคล้ายทรงกระบอก เป็นทรงกลม หรือเป็นทรงกระทะ ก็ได้

โครงสร้างของเครื่องจักสานไม้ไผ่

โครงสร้างของเครื่องจักสานไม้ไผ่ คือ ส่วนประกอบของเครื่องจักสานที่ใช้เป็นหลักหรือเป็นตัวยึด ตรึงให้เครื่องจักสานคงรูปหรือทรงตัวอยู่ได้ นักคณิตศาสตร์และวิศวกรจัดเครื่องจักสานอยู่ในประเภท โครงสร้างเปลือกบาง มีผนังเป็นรูปโค้ง ซึ่งอาจจะเป็นรูปทรงกระบอกหรือรูปพาราโบลา ความโค้งจะเป็นตัวตรึงบังคับให้รูปทรงมีกำลังเทียบได้กับการม้วนตัวของกระดาษเป็นทรงกระบอก จะรับน้ำหนักได้มากกว่าแผ่นเรียบ(วัฒนธรรมนาพันธ์,2522)โครงสร้างของเครื่องจักสานมีอยู่ 2 ชนิด คือ

1. โครงสร้างที่เกิดขึ้นด้วยลวดลายของวัสดุที่ใช้ในการสานเป็นตัวบังคับตรึงให้คงรูปอยู่ได้ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โครงสร้างในตัว จะเห็นได้ชัดในเครื่องจักสานที่เป็นภาชนะต่างๆ เช่น ตะกร้า กระบุง กระติบ ก่องข้าว โครงสร้างชนิดนี้จะมีแรงยึดระหว่างกันด้วยแรงขัดกันของลวดลายที่สานผ (ดูภาพประกอบที่ภาคผนวก)

2. โครงสร้างที่เกิดจากการใช้วัสดุ หรือวัสดุชนิดเดียวกันกับเครื่องจักสานเข้ามาเป็นโครงสร้างเสริม โครงสร้างชนิดนี้เป็นโครงสร้างภายนอกที่ใช้วัสดุอื่นไม่ใช่ส่วนที่เป็นผนังหรือส่วนประกอบภายในของเครื่องจักสานเข้ามาเป็นองค์ประกอบ เพื่อใช้เป็นตัวบังคับให้เครื่องจักสานนั้นคงรูปอยู่ได้ เช่น โครงเซ่ง โครงลอบดักปลา โครงกระบุง(ดูภาพประกอบที่ภาคผนวก) เป็นต้น โครงสร้างชนิดที่นำมาประกอบภายนอกนี้ เป็นส่วนเสริมเพื่อความแข็งแรง ซึ่งใช้ได้กับเครื่องจักสานแทบทุกชนิด ส่วนมากจะเสริมในส่วนสำคัญๆ มีอยู่ สามส่วนคือ

2.1 ส่วนกัน เป็นส่วนสำคัญของโครงสร้างของเครื่องจักรกลที่เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างรูปทรง ลักษณะของกันจะส่งผลถึงรูปทรงที่จะสร้างต่อไป ดังนั้นส่วนกันจะต้องมีโครงสร้างแข็งแรงและเหมาะสมกับลวดลาย ส่วนกันนี้จะใช้ลวดลายชนิดใดก็ขึ้นอยู่กับลักษณะของเครื่องจักรกลแต่ละชนิด อาจจะเป็นแผ่นสี่เหลี่ยม เป็นรูปหกเหลี่ยม แปดเหลี่ยมหรือกลม ก็ขึ้นอยู่กับชนิดของเครื่องจักรกลและประโยชน์ใช้สอยของสิ่งนั้นๆ

2.2 ส่วนกลาง หรือส่วนที่เป็นผนังของภาชนะด้านข้างจะมีรูปทรงและโครงสร้างอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับลักษณะของภาชนะและเครื่องใช้แต่ละชนิด ซึ่งอาจจะเป็นผนังที่ทึบหรือเป็นตา ก็แล้วแต่ประโยชน์ใช้สอย ส่วนกลางของเครื่องจักรกลเป็นส่วนสำคัญเพราะจะต้องเป็นส่วนที่จะต้องรับน้ำหนักจากการบรรจุวัตถุดิบใน ถังผนังของเครื่องจักรกลได้รับการสานที่ดี มีรูปทรงดีจะช่วยให้สามารถรับน้ำหนักซึ่งเป็นแรงกด และแรงดึงจากภายในได้ทนทานยิ่งขึ้น

2.3 ส่วนปาก เป็นส่วนสกัดหรือส่วนสำเร็จของเครื่องจักรกล ส่วนปากจะต้องมีความสัมพันธ์กับส่วนอื่นๆคือจะต้องมีความสัมพันธ์กับรูปทรงและประโยชน์ใช้สอย และจะเป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยบังคับให้เครื่องจักรกลคงรูปอยู่ได้ จะสังเกตเห็นว่า เครื่องจักรกลจำนวนมากพิถีพิถันในส่วนที่เป็นขอบ มีการผูกและดักอย่างเหนียวแน่น เพราะภาชนะจักรกลจำนวนมากจะผูกที่หัวที่เขว่นไว้ที่ขอบปาก ดังนั้นขอบปากจึงต้องมีความแข็งแรงและสามารถรับน้ำหนักได้ดี

มาโนช กงกะนันท์, (2526)กล่าวถึงโครงสร้างของเครื่องจักรกลว่าประกอบไปด้วยส่วนสำคัญ 5 ส่วนดังนี้

1. ส่วนปาก เป็นส่วนที่รับใช้งานหนัก คือได้รับการเสียดสี ถูกหยิบ จับ ดึง และบางครั้งถูกโยกย้ายโดยการจับขอบหรือจับปากยกขึ้น ฉะนั้นส่วนนี้จึงต้องทำให้แน่นหนา แข็งแรงเป็นพิเศษ อาจมีการเสริมบ่าด้วยขอบไม้ไผ่ หรือไม้อื่นมายึดแน่นติดกับส่วนลำตัว เพื่อที่จะไม่ถูกดึงหลุดออกจากส่วนลำตัวได้ง่าย

2. ส่วนฝา ภาชนะของเครื่องจักรกลส่วนใหญ่ มักจะไม่มีฝา หรือเป็นหยาบชั่วคราว ส่วนเครื่องจักรกลชนิดที่มีฝาประกอบมักเป็นเครื่องจักรกลที่มีฝีมือในการทำดี ใช้ในการบรรจุของที่ต้องการเก็บทน ถนอมเป็นพิเศษ หรือเป็นภาชนะบรรจุเครื่องบริโภคหรือป้องกันมิให้สิ่งของที่ใส่ไว้ไหลออกมา เช่น ที่ซังปลา ฝาเป็นส่วนที่ทำให้เครื่องจักรกลมีรูปทรงสวยงามขึ้น และมีคุณค่าขึ้น

3. ส่วนลำตัว ส่วนลำตัวนี้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดรูปทรงและเป็นส่วนที่ใช้ประโยชน์ ส่วนนี้จะประกอบไปด้วยลวดลายซึ่งมีแตกต่างกันไปตามความจำเป็นด้านการใช้สอยเป็นที่น่าสังเกตว่าส่วนของภาชนะส่วนนี้จะไม่ชำรุดสึกหรอง่าย เพราะเป็นส่วนที่

ไม่ได้รับน้ำหนัก ทำหน้าที่เป็นส่วนที่ห่อหุ้มสิ่งของที่บรรจุอยู่ภายใน ส่วนนี้จะรับเฉพาะแรงดึงเท่านั้นซึ่งไม่มีความสมบูรณ์ในการรับแรงดึงประเภทนี้อยู่แล้วจึงไม่เกิดปัญหา

4. ส่วนฐาน เครื่องจักรกลที่ใช้เป็นภาชนะบรรจุของ จะต้องทำฐานให้แน่นหนามั่นคงเป็นพิเศษ สามารถรองรับสิ่งของที่บรรจุอยู่ภายใน ป้องกันการสั่นหรืออันเกิดจากการเสียดสีกับพื้น โดยเสริมที่กันให้เป็นมุมหนา แข็งและถี่ หรือใช้โครงไม้ท่อนเป็นขา หรือทำเป็นขอบยกสูงขึ้น ไม้ที่นำมาประกอบเป็นส่วนนี้มีหลายชนิด เช่น หวาย ไม้ไผ่ ไม้ซอย

5. ส่วนหู หรือที่จับ ส่วนนี้แม้ว่าจะไม่ใช่ส่วนที่สำคัญ แต่ก็เป็นส่วนที่ช่วยให้การใช้งานของภาชนะสะดวกขึ้น การยก เคลื่อนย้ายจะต้องมีส่วนสำหรับยกหรือจับ ถ้าภาชนะบรรจุของหนัก ขอบหรือปากอาจหลุดได้ การเพิ่มส่วนใช้สอยเพื่อการยก จับ ถือ ได้ถนัดโดยเฉพาะ เช่น หู มักจะทำด้วยหวาย เพราะเหนียว ไม่ขาดง่าย

โครงสร้างของเครื่องจักรกล คือส่วนที่เป็นโครง เป็นหลัก หรือเป็นตัวตั้งให้เครื่องจักรกลคงรูปอยู่ได้ โครงสร้างของเครื่องจักรกลมี 2 ชนิด คือ โครงสร้างในตัวหรือโครงสร้างที่เกิดจากการขัดกันเป็นลวดลายของวัสดุที่ใช้ในการสาน โครงสร้างอีกลักษณะหนึ่งคือ การใช้วัสดุอื่นมาทำเป็นโครงสร้างหรือเป็นโครงสร้างเสริม มักจะพบในเครื่องจักรกลขนาดใหญ่ เช่น สุ่ม ลอบ เป็นต้น โครงสร้างของเครื่องจักรกลสามารถแยกออกเป็นส่วนต่างๆ ดังนี้ คือ ส่วนปากหรือขอบ เป็นส่วนที่รับใช้งานหนัก ในส่วนนี้มักมีการผูกมัดโครงสร้างด้วยหวาย ลวดลายในการผูกมัดดังกล่าวนี้เป็นลายละเอียดที่สามารถเพิ่มคุณค่าทางความงามให้แก่เครื่องจักรกลได้เป็นอย่างดี ส่วนลำตัว เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดรูปทรงทำหน้าที่เป็นส่วนห่อหุ้มวัตถุที่อยู่ภายใน ส่วนฐานเป็นส่วนที่ใช้รับน้ำหนักมาก เครื่องจักรกลส่วนใหญ่จะมีการทำโครงสร้างเสริมในส่วนนี้ เพื่อให้เกิดความคงทนแข็งแรง และใช้สอยได้ยาวนานขึ้น ส่วนฝา เครื่องจักรกลส่วนใหญ่มักไม่มีฝา จะมีเฉพาะเครื่องจักรกลที่ต้องการเก็บถนอมสิ่งของที่อยู่ในอย่างมิดชิดเท่านั้น ส่วนหูหรือที่จับ เป็นส่วนที่ถูกใช้มากเช่นกัน ดังนั้นโครงสร้างในส่วนนี้จึงมักมีหวายหรือวัสดุชนิดเป็นโครงซ่อนอยู่ภายใน เพื่อให้สามารถรับน้ำหนักและมีความแข็งแรงเพิ่มขึ้น จากการศึกษาถึงส่วนประกอบต่างๆของโครงสร้าง ในงานวิจัยครั้งนี้ ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างโดยศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงส่วนประกอบทั้ง 5 ส่วนนี้ คือ ส่วนปาก ส่วนลำตัว ส่วนฐาน ส่วนที่จับหรือหู และวัสดุที่นำมาใช้ในการผูกหรือยึดโครงสร้างซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญที่อาจมีการเปลี่ยนแปลงไปได้มาก เพราะปัจจุบันมีวัสดุสมัยใหม่ที่สามารถนำมาใช้ในการทำโครงสร้างได้มากขึ้น หาง่ายและราคาถูกกว่าหวาย และไม้ไผ่ ที่เป็นวัสดุหลักในการทำโครงสร้างแบบดั้งเดิม

ลวดลายของเครื่องจักสานไม้ไผ่

ลวดลายในการสานเครื่องจักสานนั้น เป็นระเบียบอย่างหนึ่งของการสร้างโครงสร้างให้เกิดการต่อเชื่อมซ้ำ ๆ กันไป โดยใช้ลักษณะของการขัดกันเพื่อให้เกิดแรงยึดระหว่างกันจนเกิดเป็นแผ่นเป็นแผงเป็นผนังของเครื่องจักสานตามต้องการ (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2532) ลวดลายจักสานจัดเป็นขบวนการความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่เป็นระบบ ลายจักสานของไทยมีรูปแบบแตกต่างกันอย่างมาก การเลือกใช้ลายจักสานใดจะขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและการสนองประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ การสานลวดลายต่าง ๆ จะมีระเบียบและหลักในการสานสืบทอดกันมาแต่โบราณ ลวดลายเครื่องจักสานในแต่ละท้องถิ่นมีเอกลักษณ์และชื่อเรียกต่าง ๆ แตกต่างกันไปตามภาษาท้องถิ่นนั้น ๆ (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, 2525) ลวดลายของเครื่องจักสานสามารถที่จะพัฒนาและดัดแปลงไปได้หลายรูปแบบ นักวิชาการได้จัดประเภทของลายจักสานออกเป็นหลายลักษณะพอสรุปได้ดังนี้

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2532) ได้แยกลักษณะของการสร้างลวดลายออกเป็น 4 แบบ คือ

1. ลายขัด
2. ลายทแยง
3. ลายขด
4. ลายอิสระ

ลายขัด

ถือได้ว่าเป็นลายพื้นฐานของเครื่องจักสาน ซึ่งอาจจะเป็นลวดลายเบื้องต้นของการทำเครื่องจักสานที่เก่าแก่ที่สุดก็ได้ ลักษณะของลายขัดเป็นการสร้างแรงยึดระหว่างกันด้วยการขัดกันของตอกหรือวัสดุอื่นด้วยการขัดกันเป็นมุมฉาก ระหว่างแนวตั้งหรือเส้นตั้งและแนวนอนหรือเส้นนอน อาจจะขัดกันให้เกิดช่องว่างระหว่างเส้นตอกเป็นตาสี่เหลี่ยมเล็กใหญ่อย่างไรก็ได้

ลายขัดได้วิวัฒนาการจากการสานขัดระหว่างเส้นตอกแนวตั้งและแนวนอนอย่างละเส้นมาเป็นการใช้เส้นตอกแนวละหลาย ๆ เส้นขัดสลับกันทำให้เกิดลายใหม่ ๆ ขึ้น ลายขัดถือเป็นแม่แบบของลายทั้งปวงซึ่งมีอยู่ในงานจักสานของชนชาติต่าง ๆ ทั่วไป และ

เป็นลายที่วิวัฒนาการขึ้นมาเป็นลายต่าง ๆ ตามความต้องการด้านประโยชน์ใช้สอยได้มากมาย

ลายขัดมีประโยชน์ใช้สอยในการสานสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง เพราะเป็นลายที่มีวิวัฒนาการและประยุกต์ใช้ประโยชน์ได้มาก และการใช้ลายขัดแต่ละชนิดก็ขึ้นอยู่กับรูปแบบโครงสร้างของเครื่องจักสานแต่ละชนิด

ลักษณะโครงสร้างของลายขัดนี้เป็นลายที่มีแรงยึดมาก อันเกิดจากการขัดกันของเส้นตั้งและเส้นนอนโดยตรง จึงมีความแน่นและแข็งแรงให้ความคงทนมาก จึงนิยมใช้สานประกอบกับลายอื่น ๆ ในส่วนที่ต้องการความแข็งแรง เช่น ส่วนที่เป็นก้น เป็นปากคอกของภาชนะ เป็นต้น

ลายทแยง

ลักษณะการสานของลายทแยงคล้ายการถัก ส่วนมากจะใช้ดอกป็นหรือดอกเส้นแบบๆบางๆ เพราะการสานลายชนิดนี้ต้องการแผ่นทึบ ที่มีความโค้งเป็นผนังของภาชนะทรงกระบอกเป็นส่วนใหญ่ โครงสร้างของลายทแยงมุมชนิดนี้จะเบียดตัวกันสนิทจนเกือบไม่มีช่องว่างลักษณะการขัดกันของดอกและวัสดุที่สานจะขัดกันในลักษณะทแยง จะไม่มีเส้นตั้งหรือเส้นนอนเหมือนลายขัด เป็นลายสานที่ต้องการผิวเรียบบาง สามารถสานต่อเชื่อมกันโค้งตัวไปตามความโค้งของภาชนะที่ต้องการได้ ลายชนิดนี้บางที่สานเป็นแผ่นแล้วนำไปประกอบเข้ากับโครงสร้างอื่นตามรูปทรงที่ต้องการ เพราะลายชนิดนี้จะสามารถขยับตัวให้เซลล์เอียงตัวไปตามรูปทรงที่ต้องการได้ และนอกจากนี้ลายทแยงเป็นลายที่สามารถเก็บริมได้เรียบร้อยสวยงาม เราสามารถสอดเส้นดอกกลับเข้าไปในลายเดิมได้ดีกว่าลายขัด เพราะเส้นดอกจะเป็นเส้นทแยง ที่หักพับกลับได้ง่ายโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาชนะที่สานด้วยใบลาน ใบตาล เช่น สมุดใบลาน สอบใบเตย สอบกระจูด พัดไม้ไผ่ เป็นต้น เครื่องจักสานที่สานด้วยลายทแยงนี้ส่วนมากจะทรงรูปอยู่ได้ด้วยตัวเองแต่ความแข็งแรงจะไม่คงทนเท่าลายขัด

ลายสานแบบขด

ลายสานแบบขดส่วนมากจะใช้สานภาชนะ ซึ่งเป็นการสร้างรูปทรงขึ้นด้วยการขดตัวของวัสดุซ้อนกันเป็นชั้นๆ แล้วใช้ตัวกลางเชื่อมถักเข้าด้วยกัน ด้วยการเย็บ หรือถักหรือมัดระหว่างเส้นวัสดุซึ่งอาจจะเป็นวัสดุที่ได้รับการถักเป็นเส้น เป็นริ้ว หรือเป็นเส้นวัสดุ

ธรรมดาๆ ลักษณะการทำเครื่องจักสานด้วยการขดนี้จะเริ่มจากการขดออกมาจากวงใน ลักษณะเป็นก้นหอยเสมอ

ลายสานแบบขดในเครื่องจักสานจะใช้วัสดุจำพวก หวาย ปอ และวัสดุอื่น ๆ ที่ไม่สามารถคงรูปอยู่ได้ด้วยตัวเอง ลายสานแบบขดจะรับน้ำหนักและแรงดันได้ดีเพราะโครงสร้างทุกส่วนจะรับน้ำหนักเฉลี่ยได้ทั่วถึงกัน เครื่องจักสานที่สานด้วยลวดลายขดของไทยนั้นมีไม่มากนัก ส่วนมากจะเป็นเครื่องจักสานหวายและย่านลิเภา เช่น ตะกร้าหิ้ว กระเป๋าถือ เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีพวกไม้ไผ่เนื้ออ่อนที่นำมาจักเป็นดอกบางๆ แล้วถักเป็นเส้นแล้วนำมาขดเย็บติดกันเป็นชิ้นๆ เช่น การทำหมวก กระเป๋า เป็นต้น

ลายอิสระ

ลายอิสระหรือลายไม่มีหลัก จัดว่าเป็นลายที่สานขึ้นอย่างอิสระ ตามความต้องการของผู้สาน ลายประเภทนี้สามารถสร้างรูปทรง โครงสร้างของสิ่งที่สานขึ้นด้วยกฎเกณฑ์ของตนเองเป็นระเบียบแบบแผนเฉพาะตน ซึ่งจัดว่าเป็นลายที่เกิดจากการสร้างสรรค์อิสระตามความต้องการใช้สอย โดยใช้วัสดุต่าง ๆ กัน เช่น การสานแผงรั้วด้วยไม้ไผ่ กิ่งไม้ เถาหรือต้นไม้อื่น ๆ หรือการสานเครื่องเล่น เครื่องประดับด้วยใบไม้ เช่น กำไลข้อมือ เข็มขัด โปกลาน โปตาล หรือใบไม้อื่น ๆ ตามแต่จะหาได้ การสานรูปสัตว์ต่างๆ ให้เด็กเล่น ตลอดจนไปจนถึงการสานดอกไม้ พวงมาลัย เพื่อใช้เป็นเครื่องสักการบูชาสิ่งที่เคารพ เชื้อถือ ในท้องถิ่น ต่าง ๆ เป็นต้น

ลายอิสระนี้ไม่อาจจำกัดหลักเกณฑ์ที่แน่นอนได้ เพราะในท้องถิ่นแต่ละแห่งจะทำตามความนิยมเฉพาะถิ่น และความคิดของผู้สานแต่ละคน นับว่าเป็นลายที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ในการสร้างลวดลายให้เกิดเป็นเครื่องจักสาน ที่ต้องไปจากลวดลายแบบอื่น ๆ และลายชนิดนี้จะพบเห็นทั่วไปในภาคต่างๆ ของประเทศ

กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม(2525) ได้จัดแบ่งกลุ่มลายจักสานออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. ลายขัด
2. ลายเฉลว
3. ลายหัวสู่ม
4. ลายก้นหอย

1. ลายขัด

ลายขัดนี้ได้วิวัฒนาการมาจากการสานขัดกันระหว่างเส้นตอกแนวตั้งและแนวนอนอย่างละเส้นมาเป็นการใช้เส้นตอกแนวหลาย ๆ เส้นขัดสลับกันทำให้เกิดลายใหม่ ๆ ลายประสุ การขึ้นลายเบื้องต้นจะประกอบด้วยเส้นตั้งหรือเส้นยืนและเส้นนอนจำนวน 2 เส้นขัดกันเสมอ ลายที่พัฒนามาจากลายขัดคือลายขัดหนึ่ง ลายสอง ลายสาม ลายประสุ ลายมีบัว

ลายขัดหนึ่ง หรือลายขัด เป็นชื่อที่ใช้เรียกกันทั่วไปอย่างแพร่หลายทั่วทุกภาคของประเทศไทยยกเว้นบางท้องถิ่น ในภาคเหนือ เรียกลายขัดว่า “ลายตานหรือลายหนึ่ง” ลายขัดนี้นับเป็นลายพื้นฐานที่ง่ายที่สุดของการจักสานทั่วไป

ลายสอง,ลายสาม เป็นลายที่วิวัฒนาการจากลายขัดพื้นฐาน ทำให้สามารถสานให้เส้นตอกชิดกันยิ่งขึ้นและลวดลายละเอียด มีการประสานแรงยึดเหนี่ยวระหว่างเส้นตอกให้มีความแน่นมากขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอย

ลายประสุ เป็นชื่อเรียกลายดั้งเดิมที่มีมาแต่โบราณแล้ว แต่บางท้องถิ่นในภาคเหนือเรียกลายนี้ว่า “ลายอ้า” เนื่องจากเป็นลายที่สานยากก่อให้เกิดความสับสนระหว่างการสานได้และในภาคใต้เรียกว่า “ลายบ้องหยองหรือลายบ้องหย่อง” แต่ช่างสานบางคนเรียกลายนี้ว่า “ลายคุป” ลายนี้นิยมใช้สานเครื่องจักสานที่เป็นภาชนะใช้สอยที่ต้องการความแน่นและแข็งแรง เช่น กระบุง เสื่อลำแพน กระด้ง เป็นต้น นอกจากนี้การสานด้วยลายประสอยังสนองประโยชน์ใช้สอยในตัวกระด้งได้อีก คือ ช่วยแยกเมล็ดข้าวออกจากวัสดุที่ไม่ต้องการในเวลาผัดข้าว

ลายมีบัว เป็นลายขัดที่มีการวิวัฒนาการทางด้านประโยชน์ใช้สอยมากที่สุดของไทย หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ลายกระด้งผัดข้าว” เนื่องจากเป็นลายที่ใช้สานเฉพาะตัวกระด้งสำหรับผัดข้าวของชาวชนบทนั่นเอง เป็นลายที่มีสานอยู่เกือบทุกภาคและมักเรียกชื่อตรงกันว่า “ลายบัว” หรือ “ลายมีบัว”

2. ลายเฉลว

ลายเฉลวจัดเป็นแม่ลายจักสานประเภทหนึ่ง เป็นที่นิยมใช้สานอย่างแพร่หลายในเครื่องจักสานพื้นบ้านของไทยเป็นเวลานานแล้ว มักใช้สานทำภาชนะใช้ของต่าง ๆ เช่น เฉลวหูกใช้สานชะลอม หรือเฉลวห้าใช้สานลูกตะกร้อ เป็นต้น การขึ้นลายเบื้องต้นจะประกอบด้วยเส้นตอกที่ใช้สานจำนวน 3 เส้น วางขัดกันในแนวทะแยงเสมอ แล้วสาน

ลายโดยขัดดอกที่มุมของสามเหลี่ยมที่เกิดขึ้นกระจายไปรอบ ๆ ลายเจลดนี้จะมีไม้เส้นตั้งจากซึ่งกันและกันเหมือนอย่างลายขัด ลายเจลด มีลักษณะการแบ่งลายที่พัฒนาขึ้นออกเป็น 3 ประเภท ใหญ่ ๆ คือ ลายเจลดห้า ลายเจลดหก ลายเจลดเกร็ดเตา

ลายเจลดห้า เป็นประเภทลายเจลดชนิดหนึ่ง ที่เริ่มต้นวิธีสานจากการใช้เส้นดอกลงทแยงมุม 3 ทิศทาง แล้วกระจายลายออกไป ลายเจลด 5 มีคุณสมบัติพิเศษคือ เป็นลายที่สานให้เกิดรูปทรงกลมได้ ซึ่งลายเจลดอื่นทำไม่ได้ เช่น ลูกตะกร้อ โครงหมวก เป็นต้น

ลายเจลดหก หลายเจลดหกเป็นลายที่นิยมใช้ทั่วไปในเครื่องจักสานพื้นบ้านทั่วทุกภาคของประเทศไทยชื่อลายเจลดหกนี้บางท้องถิ่นเรียกตามภาษาท้องถิ่น เช่น ภาคเหนือเรียก “ตาเหลว” ส่วนพวกรชาวเขาเรียก “ตาแลลอ” และภาคใต้เรียก “ตาหลิว” ลายชนิดนี้ชาวบ้านทั่วไปนิยมใช้สานชะลอมกันมาก จนมีชื่อเรียกลายเจลดหกตามผลิตภัณฑ์นั้นว่า “ลายตาชะลอม”

ลายเกล็ดเตา ลายเกล็ดเตานี้บางแห่งเรียกชื่อต่างกันไป เช่น เรียกว่า ลายเกล็ดปลา ลายเจลดฮอ หรือ ลายเจลดทีบ เนื่องจากมีลักษณะเป็นเหลี่ยมคล้ายลายเจลดห้า และลายเจลดหกที่มีลักษณะโปร่ง ๆ แต่ต่างกันที่ลายเกล็ดเตาเป็นการสานให้ลายทีบต่อเนื่องกัน

3. ลายหัวสูม

ลายหัวสูมเป็นแม่ลายของการเริ่มต้นการทำเครื่องจักสาน ซึ่งมีลักษณะการใช้สอยเฉพาะอย่างตามแต่รูปทรงของเครื่องจักสานบังคับ เช่น เครื่องจักสานทรงกะทะที่ต้องการของวางตรงกลางอันเกิดจากการเริ่มต้นของลาย ได้แก่ สูมโก โครงอบ โครงกุ เป็นต้น ส่วนวิวัฒนาการของลายหัวสูมที่พัฒนาออกไปนั้นมีไม่มากนัก การขึ้นลายเบื้องต้น ประกอบด้วยเส้นดอกรจำนวนหลาย ๆ เส้น แล้วแต่ขนาดที่ต้องการการวางเส้นดอกรจะวางชิดกันเป็นส่วนโค้ง แล้วสานบรรจบกันเป็นรูปวงกลม โดยเว้นช่องว่างตรงกลาง การสานลายประเภทนี้จะสานวนออกจากศูนย์กลาง แล้วกระจายออกไปเป็นรัศมี ลายหัวสูมสามารถพัฒนาเป็นลายหัวสูมซ้อน ลายงอบ

ลายหัวสูมซ้อน เป็นลายสานที่เกิดจากลักษณะการนำลายหัวสูมสาน จำนวน 2 แผ่น ที่มีจำนวนเส้นสานและขนาดที่เท่ากัน สานประกบกันให้เป็นแผ่นเดียวกัน เพื่อสร้างความแข็งแรงและทำให้แผ่นมีขนาดหนาขึ้น

ลายรอบเป็นลายที่มีพื้นฐานการสานเช่นเดียวกับลายหัวส้ม แต่พัฒนาขึ้นโดยเพิ่มเส้นตอกที่เป็นเส้นใจ สานขัดโดยรอบเพื่อกำหนดรูปทรงและโครงสร้าง และยังช่วยเสริมความแข็งแรงของโครงสร้างผลิตภัณฑ์ การสานชนิดนี้ต้องมีหุ่นบังคับเสมอ

4. ลายกันหอย

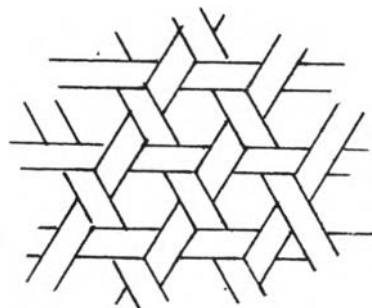
ลายกันหอยเป็นแม่ลายของการเริ่มต้นเช่นเดียวกับลายหัวส้ม การขึ้นลายเบื้องต้นประกอบด้วยเส้นตอกจำนวนหลายเส้นวางพาดทับกันตรงกลาง แล้วกระจายเป็นรัศมีออกเป็นวงกลมและมีเส้นตอกหรือวัสดุอื่นที่มีความเหนียวพอ สานขัดกันระหว่างเส้นตอกดังกล่าว ซึ่งเป็นเหมือนเส้นใย โดยเริ่มจากจุดศูนย์กลางแล้วสานขัดวนไปรอบๆต่อเนื่องกัน

นิกร นุชเจริญผล(2525) ได้แบ่งลายสานออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

- 1 ลายแม่บท
- 2 ลายพัฒนา
- 3 ลายประดิษฐ์

ลายแม่บท

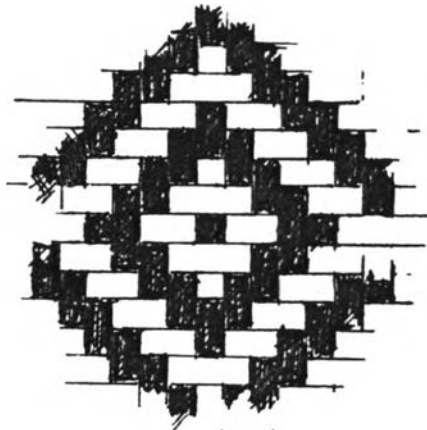
เป็นลายที่มีลักษณะประจำตัวเด่นชัด มีกฎเกณฑ์การสานแน่นอน เช่น ลายขัดยกหนึ่งขมหนึ่ง หรือลายสอง ยกสองขมสอง เป็นต้น ลายแม่ต่างๆเหล่านี้เป็นต้นกำเนิดที่ทำให้มนุษย์รู้จักนำวัสดุในท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ ไบสาน กระจูด ค้าง ฯลฯ มาสานเป็นสิ่งของเครื่องใช้ ในชีวิตประจำวันมาหลายยุคหลายสมัยและได้ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน ตัวอย่างลายแม่บทได้แก่ ลายขัด ลายขัดชิด ลายตาชะลอม ลายสอง ลายสาม

ลายตาชะลอม

ลายพัฒนา

เป็นลายที่พัฒนามาจากลายแม่บท กฎเกณฑ์การสานยังแน่นอนอยู่ แต่มีรายละเอียดเพิ่มขึ้น ลักษณะเด่นของลายแม้อยู่ปรากฏชัด ส่วนลายจะเปลี่ยนแปลงเป็นรูปร่างง่ายขึ้น ลายพัฒนาเป็นลายที่แสดงให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดของช่างสานไทยแต่โบราณที่รู้จักดัดแปลงพัฒนาลายสานต่างๆ เหล่านี้ให้มีรูปแบบที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมสวยงาม เช่น ลายขัดตาโปร่ง ลายเฉลวเกล็ดเตา ลายลบน้ำ ลายดีหลม ลายดีตะแคง ลายคุบ เป็นต้น

ลายดีหลมคว่ำ

ลายประดิษฐ์

เป็นลายสานที่ช่างสานประดิษฐ์ขึ้น ให้เป็นลวดลายต่างๆ ตามความรู้สึกนึกคิดของตนเอง โดยอาศัยลายแม่บทและลายพัฒนาเป็นหลักในการสาน กฎเกณฑ์ของลายแม่บทและลายพัฒนายังคงอยู่บ้าง แต่ไม่แน่นอนคงที่เสมอไป การใช้ตอกสีขนาดต่างๆ สานและประดิษฐ์ให้เป็นดอกดวงและลวดลาย วาววาวจะยังคงลักษณะของลายแม่กับลายพัฒนาไว้ก็ตาม ก็เรียกว่าลายประดิษฐ์ด้วย ตัวอย่างลายประดิษฐ์ได้แก่ ลายขัดตาโปร่ง แบบประดิษฐ์ ลายเฉลวหอ ลายขีดตาแมว ขีดดอกจัน ลายพัด ลายดอกพิกุล เป็นต้น

ลายดอกพิกุล

ลวดลายของเครื่องจักสานสามารถแบ่งได้หลายลักษณะ มีชื่อเรียกลายแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ลายต่างๆสามารถพัฒนาเป็นลายใหม่ได้มากมาย จนยากแก่การจำแนก จากการศึกษาเรื่องลวดลายพบว่า เราอาจแบ่งลายจักสานออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ ลายแม่บท ลายพัฒนา ลายประดิษฐ์ ลายแม่บทเป็นลายดั้งเดิม เป็นลายที่มีการทำสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีต เป็นลายพื้นฐานที่มักจะรู้จักกันโดยทั่วไป ถือเป็นแบบอย่าง อาจเรียกว่าแม่ลาย หรือลายพื้นฐานก็ได้ เช่น ลายขัด ลายเฉลว เป็นต้น ลายพัฒนา เป็นลายที่มีการพัฒนาออกไปจากลายแม่บท แต่ยังคงเหลือเค้าลายแม่ให้เห็น ลายเหล่านี้นี้ได้แก่ ลายลอนน้ำ ลายตีหลม ลายคุบ เป็นต้น ลายประดิษฐ์ เป็นลายที่ช่างสานประดิษฐ์ลายขึ้นมาใหม่ตามความรู้สึกนึกคิดของตนเอง โดยอาศัยลายแม่บทและลายพัฒนาเป็นหลักในการสาน แต่มีการใช้วัสดุและเทคโนโลยีสมัยเข้าไปเสริมเติมแต่ง เช่น มีการย้อมสี การใช้วัสดุอื่นมาสานร่วมกับตอกไม้ไผ่ การสร้างลวดลายตามลายผ้า หรือลายไทยต่างๆ ลายเหล่านี้นี้ไม่เคยมีปรากฏกับเครื่องจักสานไม้ไผ่มาก่อน อาจเรียกลายประดิษฐ์ว่าเป็นลายอิสระก็ได้ ในงานวิจัยครั้งนี้จะรวมลายแม่บทและลายพัฒนาอยู่ในกลุ่มเดียวกัน เนื่องจากลายทั้งสองประเภท มีอยู่คู่กับเครื่องจักสานมาช้านาน ส่วนลายประดิษฐ์ถือเป็นลายสมัยใหม่ที่ช่างจักสานได้คิดดัดแปลงขึ้น โดยอาศัยเทคโนโลยี และลอกเลียนหรือประยุกต์จากลวดลายของสิ่งของเครื่องใช้อย่างอื่น ดังนั้นเครื่องจักสานที่เดิมเป็นลายแม่บทหรือลายพัฒนา เมื่อมีการเปลี่ยนมาเป็นลายประดิษฐ์ อาจจะโดยการย้อมสีเส้นตอก การสานร่วมกับวัสดุอื่น ถือว่ามีการเปลี่ยนแปลงลวดลาย

วิวัฒนาการของเครื่องจักสานไม้ไผ่

ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน มีหลักฐานที่ทำให้เชื่อได้ว่า บรรพบุรุษของไทยได้คิดค้นและทำเครื่องจักสามาช้านานแล้วและมีการพัฒนาเรื่อยมาเป็นลำดับ

สนไชย ฤทธิโชติ(2539)ได้ลำดับวิวัฒนาการของเครื่องจักสานออกเป็นยุคต่างๆดังนี้

1. ยุคก่อนประวัติศาสตร์ชาติไทย
2. ยุคประวัติศาสตร์ชาติไทย
3. ยุครัตนโกสินทร์
4. ยุคปัจจุบัน

ยุคก่อนประวัติศาสตร์ชาติไทย

จากการค้นคว้าเรื่องไม้ไผ่ของท่านศาสตราจารย์ประทีป(จิตร) บัวบุศย์ ได้พบเศษเครื่องจักสานที่ทำด้วยเส้นตอกที่เล็กและบางมากปะปนอยู่กับกระดูกและเศษเครื่องปั้นดินเผา ที่สุสานแห่งหนึ่งในจังหวัดกาญจนบุรี ประมาณอายุอยู่ในราวยุคหินใหม่ ซึ่งในยุคนั้นมนุษย์รู้จักเครื่องมือหินกะเทาะ สามารถที่จะใช้เครื่องมือเหล่านั้นมาขูดหยาบเนื้อจักตอกไม้ไผ่ให้เป็นเส้นเล็กและบางมากได้เป็นอย่างดี

จากการสันนิษฐานอีกอย่างหนึ่งก็คือ การใช้เครื่องมือในยุคหินโดยการใช้นิ้วเป็นอาวุธโดยการนำหินมาผูกติดกับไม้หรือไม้ไผ่ ก็จะได้อาวุธอีกประเภทหนึ่งไว้สำหรับการล่าสัตว์เป็นอาหาร หรือป้องกันตนเองและต่อสู้พวกมนุษย์ด้วยกัน จนมีการพัฒนามาเรื่อยๆ มีการค้นพบเถาวัลย์ หรือหยาบนำมาผูกมัดกับสัตว์ที่ล่ามาได้โดยการดัดแปลงเป็นงานที่ผูกมัดเป็นปมเงื่อนเกิดการขัดขึ้นจนกลายมาเป็นเครื่องจักสานในขั้นแรกในการนำสัตว์กลับที่พักก็ได้ ต่อเมื่อได้มีการเรียนรู้มากขึ้นสามารถนำไม้ไผ่มาเป็นเครื่องจักสานได้ เพราะไม้ไผ่เป็นไม้ที่สามารถนำมาทุบด้วยก้อนหินให้แตกและสามารถฉีกเป็นชิ้นเล็กๆ บางๆ ได้ง่ายและสามารถนำมาใช้ดัดแปลงเป็นที่อยู่อาศัย และเครื่องใช้ในการจับสัตว์น้ำสัตว์บกและขังสัตว์ทั้งในน้ำและบนบกซึ่งการใช้เครื่องมือที่ทำจากไม้ไผ่นั้นไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนักเนื่องจากการที่ผลิตขึ้นมาเพื่อใช้สอยอย่างเดียว

จากความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างเครื่องปั้นดินเผากับเครื่องจักสาน คือการค้นพบอีกวิธีหนึ่งก็คือการสังเกตและสันนิษฐานลวดลายบนภาชนะเครื่องปั้นดินเผากล่าวคือหม้อไหรุ่นแรก ๆ นั้นมนุษย์สร้างโดยการใส่ดินเหนียวลงบนภาชนะจักสานให้หนาพอ เมื่อเผาเสร็จแล้ว ภาชนะจักสานนั้นก็จะมีรอยลวดลายเครื่องจักสานปรากฏอยู่ที่ผิว ในเรื่องนี้เซอร์เลโอนาร์ด วูลฟี ได้พบรอยเครื่องจักสานปรากฏอยู่บนเครื่องปั้นดินเผาที่เมือง UR ในประเทศ Mesopotamia ซึ่งประมาณอายุได้ 3000 ปีก่อนคริสตกาล นอกจากนี้แล้วยังมีผู้ค้นพบเครื่องปั้นดินเผาของวัฒนธรรมจีน Yangshao มีรอยภาชนะจักสานปรากฏอยู่วัฒนธรรมนี้อยู่ในสมัย Neolithic ของจีน ประมาณอายุได้ 3000 ปีก่อนคริสตกาล ปรากฏการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า เครื่องจักสานเป็น “มารดาแห่งเครื่องปั้นดินเผา” ภายหลังต่อมาเมื่อมนุษย์รู้จักวิธีทำเครื่องปั้นดินเผาโดยไม่ต้องอาศัยเครื่องจักสานเป็นแบบสำหรับไล่ดินเหนียวแล้ว แต่ยังคงมีความเสียดายลวดลายของเครื่องจักสานที่ผากรอยพิมพ์อยู่บนเครื่องปั้นดินเผา จึงใช้ไม้ที่แกะสลักเป็นลวดลายเหมือนเครื่องจักสาน ตีพิมพ์เครื่องปั้นดินเผาให้เป็นลวดลายก่อนที่จะนำเอาไปเผา การปฏิบัติเช่นนี้ยังทำกันอยู่จนทุกวันนี้

ยุคประวัติศาสตร์ชาติไทย

กลุ่มชนไทยดั้งเดิมที่อยู่ในดินแดนชาติไทยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มชนใหญ่ เป็นหมู่เป็นเหล้ามีบ้านเมืองขึ้น เมืองหนึ่งๆ มีอาณาเขตไม่ใหญ่โตเท่าใด การคมนาคมติดต่อระหว่างเมืองหนึ่งกับอีกเมืองหนึ่งลำบากมาก อาชีพของชาวไทยนิยมการทำนาเพราะถือว่าการทำนาเป็นอาชีพที่มีเกียรติแม้แต่ผู้ที่เป็นข้าราชการตำแหน่งสูงๆ ก็ยังยึดการทำนาเป็นอาชีพเหมือนกันแต่มีได้ลงมือทำเองเท่านั้น รัษฎพิชที่ปลูกกันดาษดื่นทั่วไปคือ ข้าว ถัดมาคือ ข้าวฟ่าง และข้าวสาลี ข้าวโพด ถั่ว อ้อย ยาสูบ การไถนาเกวียน นวดข้าวเกวียน ชวนนาได้อาศัยควายและวัวเป็นกำลัง เครื่องมือเครื่องใช้ส่วนใหญ่ทำจากไม้ไผ่นำมาจักสานเป็นภาชนะใส่เมล็ดพันธุ์ข้าว เช่น กระบุง กระจาด หาบ เป็นต้น ในพื้นที่อยู่อาศัยของคนไทยจะอยู่ใกล้แหล่งน้ำตามธรรมชาติ เช่น แม่น้ำลำคลอง พวกผู้ชายจะจับสัตว์น้ำด้วยเครื่องมือที่ทำง่าย ๆ จากการนำไม้ไผ่มาจักสานเป็นไซ ลอบ เป็นต้น ส่วนผู้หญิงต้องทำงานมากกว่าผู้ชาย เช่น ตอ้งปั่นฝ้าย ทอผ้า ตักน้ำ ต่ำข้าว หาฟืน หุงหาอาหารและทำงานจักสานภาชนะต่าง ๆ ไว้ใช้ในครัวเรือน

ในยุคนั้นที่เขมรแผ่อำนาจเข้ามาครอบงำอาณาจักรทวารวดีในศตวรรษที่ 16 ทำให้เมืองทวารวดีต้องเสียแก่เขมร เท่าที่ปรากฏตามประวัติศาสตร์ว่ามีการใช้เครื่องจักสานทำเป็นภาชนะสำหรับใส่น้ำสาดรดกันอย่างง่ายๆ แล้วยาด้วยชัน เพื่อไม่ให้น้ำรั่ว เรียกว่ากระออมครุ หรือคู ไซสำหรับส่งน้ำเป็นส่วยให้พวกขอมที่ปกครองไทยอยู่ในสมัยนั้น

จากสังคมที่อยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข มีรูปแบบทางวัฒนธรรมของตนเองและได้สืบทอดจากสมัยอดีตถึงปัจจุบันคือ งานหัตถกรรมพื้นบ้าน ซึ่งถูกสร้างขึ้นมาใช้สอยในชีวิตประจำวัน มีรูปแบบที่เรียบง่ายใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น ดังนั้น งานหัตถกรรมพื้นบ้านที่สำคัญยิ่งในสมัยสุโขทัยที่มีความสำคัญมากไม่เป็นรองงานเครื่องปั้นดินเผา คือ งานจักสาน ชีวิตของชาวไทยผูกพันกับการเกษตรกรรมมาช้านานจึงมีเครื่องใช้และภาชนะที่ทำจากไม้ไผ่ หวาย ไซดัก จับ สัตว์น้ำ สัตว์บกใช้เป็นภาชนะใส่พืชผลทางการเกษตร ใช้ในครัวเรือน ใส่พืชผลเพื่อจำหน่ายและยังนำไปใช้ประโยชน์ทำเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น ตะกร้าใส่หมากพลู หีบใส่เสื้อผ้า เป็นต้น เพราะไม้ไผ่เป็นวัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่นทั่วไปหาได้ง่ายการนำมาใช้งานไม่ต้องมีเครื่องมืออะไรมากมาย เพียงมีดอันเดียวก็สามารถทำงานได้ กรรมวิธีการสานเป็นการสืบทอดการทำงานบรรพบุรุษให้ลูกหลานหรือคนในครอบครัว รูปแบบและลวดลายของงานจักสาน จะคำนึงถึงประโยชน์การใช้สอยเป็นสำคัญ จึงทำตามแบบของเก่าที่มีอยู่หรือที่ใช้อยู่ดั้งเดิม จะแตกต่างกันเรื่องขนาดเล็กใหญ่ มีมือการทำงาน ซึ่งถ้าดูภาพรวมโดยทั่วไป การทำงานจักสานของคนไทยในทุกท้อง

ถิ่นใดก็ตาม ยังยึดถือสืบทอดจากงานหัตถกรรมพื้นบ้านของท้องถิ่นตนตั้งแต่อดีต ไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงเท่าใด

ครั้งสิ้นอาณาจักรสุโขทัย มีพระมหากษัตริย์ราชวงศ์อู่ทองสถาปนากรุงศรีอยุธยา เป็นราชธานีของไทย และมีพระมหากษัตริย์ปกครองทั้งสิ้น 33 พระองค์ ตั้งแต่ พ.ศ.1983 ถึง พ.ศ.2310 เป็นเวลานานถึง 417 ปี จึงเสียเอกราชให้แก่ประเทศพม่า ถูกพม่าทำลายย่อยยับจนไม่สามารถตั้งเป็นราชธานีได้อีกต่อไปพระยาตากได้รวบรวมผู้คนกอบกู้เอกราชได้ภายในเพียง 7 เดือน ทรงตั้งราชธานีใหม่ที่เมืองธนบุรี และขนานพระนามราชธานีว่า “กรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร” ในระหว่างครองแผ่นดินอยู่นั้น พระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระสติวิปลาสเป็นเหตุให้บ้านเมืองไม่สงบเกิดการจลาจล พระยามหากษัตริย์ศึกทราบข่าวก็ยกกองทัพมาปราบกบฏและสำเร็จโทษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสีย เสนาข้าราชการต่างก็พร้อมกันอันเชิญสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกขึ้นเป็นกษัตริย์ เป็นปฐมบรมราชจักรีวงศ์ ใน พ.ศ.2325 โปรดให้สร้างเมืองหลวงใหม่ และพระราชทานนามว่า “กรุงเทพมหานคร ฯลฯ” มีพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ปกครองมา 9 พระองค์ จนถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเป็นรัชกาลปัจจุบัน

จากอดีตประวัติศาสตร์ชาติไทย ในแผ่นดินต่าง ๆ ศิลปวิทยาของไทยถูกรบกวนจากสงคราม การต่อสู้เพื่อแย่งชิงดินแดนหลายต่อหลายครั้ง ทั้งที่ชาติไทยเป็นชาติที่อารยธรรม มีความเจริญด้านศิลปวิทยาต่าง ๆ มานับเป็นพันปี แต่ในขณะเดียวกันชาติไทยของเราได้ถูกทำลายศิลปวิทยาบางอย่างจนเสื่อมทรามลง ไม่สามารถจะรื้อฟื้นให้รุ่งเรืองเหมือนดังเก่าได้ แต่ชาติไทยเป็นชาติที่มีเอกราชมาช้านาน คนไทยมีวัฒนธรรมที่งดงามจึงสามารถฟื้นฟู ศิลปวิทยาการ และศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ของเราได้อย่างดี อาจเป็นเพราะคนไทยมีสายเลือดของความเป็นช่างอยู่ในตนเอง จึงสามารถสืบสานมรดกทางศิลปทางวัฒนธรรมแขนงต่าง ๆ จากบรรพบุรุษ และนำมาผสมผสานกับความคิดเชิงสร้างสรรค์ ช่างที่มีอยู่จึงทำให้รักษาความเจริญรุ่งเรืองของศิลปวัฒนธรรมของไทยจากอดีตไว้ได้

งานศิลปพื้นบ้านของไทย จัดว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญประการหนึ่ง โดยเฉพาะศิลปะพื้นบ้านงานจักสาน เพื่อใช้จับสัตว์ ปูนอน รองนั่ง เป็นภาชนะใส่พืชผัก สิ่งของ ตลอดจนเป็นส่วนประกอบของที่อยู่อาศัย รูปทรงของงานสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยและลวดลายที่เกิดขึ้นเป็นไปตามลักษณะของแม่ลายที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต มีความงามในตัวของมันเอง แสดงให้เห็นถึงศิลปะวัฒนธรรมของแหล่งผลิต ลักษณะจิตใจ และความฉลาดหลักแหลมของบุคคลตลอดจนแสดงถึงวิถีการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่นเป็นอย่างดี

ยุครัตนโกสินทร์

ในยุครัตนโกสินทร์ เริ่มจากสมัยรัชกาลที่ 1 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นครองราชย์และสถาปนาเมืองหลวงขึ้นใหม่ ตั้งอยู่ในท้องที่ภาคกลางของประเทศไทยมีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่าน เป็นพื้นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเกษตรในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลปัจจุบัน การพัฒนางานไม้ไผ่-หวาย ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงเทคนิควิธีการผลิตหรือเปลี่ยนแปลงรูปแบบของงานมากเท่าใด ยังยึดถือวัตถุประสงค์เดิมคือทำขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ แต่เพิ่มความสวยงามความปราณีตมากยิ่งขึ้น

สังคมสมัยรัตนโกสินทร์สามารถแบ่งแยกเป็นสังคมเมือง และสังคมชนบทส่วนใหญ่เป็นสังคมชาวนา ชาวไร่ มีชีวิตที่เรียบง่ายใกล้ชิดธรรมชาติ ยังรักษาขนบธรรมเนียมและประเพณีไว้โดยคนรุ่นอาวุโสสอนให้คนรุ่นเด็ก นอกจากจะสอนในด้านชนบประเพณีและคตินิยมแล้ว ยังสอนให้เรียนรู้ในเรื่องของการทำมาหากินและการประกอบอาชีพด้วยเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำมาหากินจะมีรูปลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นที่ถ่ายทอดวิธีทำงานสืบต่อกันมา เช่น ภาชนะจักสานภาคกลาง จะมีลักษณะแตกต่างจากงานจักสานของภาคใต้ จึงทำให้เกิดความแตกต่างกันของรูปแบบตามสภาพของภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม

ส่วนสังคมเมืองรับเอาวัฒนธรรมสมัยใหม่เข้ามา จึงทำให้เกิดการสูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ความมุ่งหมายในการดำรงชีวิตเน้นไปในเรื่องความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ เกิดความแตกต่างกันในฐานะทางสังคมมีคนรวยคนจนมีการแต่งกายและการกินอยู่แตกต่างกันไปจากคนจน ชอบความสะดวกสบาย มีเครื่องอำนวยความสะดวกที่เป็นของหรูหรา ฟุ่มเฟือย คนรุ่นเด็กไม่ยึดถือการดำเนินชีวิตแบบบรรพบุรุษ มักชอบที่จะเรียนรู้เพื่อประกอบอาชีพแบบใหม่ มีการศึกษาที่ก้าวหน้ากว่าคนรุ่นเก่า มีทัศนคติที่ไม่ดีกับงานเกษตรกรรมมองว่าเป็นงานลำบาก เพราะจะนั่งงานหนักกรรมที่ต้องทำขึ้นเพื่อการดำรงอยู่ของครอบครัวเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการทำมาหากิน เช่น การทอผ้า การตีเหล็ก การปั้นภาชนะดินเผา และการสานเครื่องจักสานจึงค่อย ๆ สูญไปจากสังคมเมือง ถ้ามีความต้องการใช้จะซื้อจากร้านค้าหรือบ้านที่ผลิตงานหัตถกรรมนั้น ๆ แทนที่จะทำขึ้นเองดังนั้นงานหัตถกรรมประเภทจักสาน ที่ชาวบ้านทำขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในครัวเรือนของตนเองมีการผลิตเพื่อนำไปขายให้แก่ผู้ที่ต้องการจึงเกิดการผลิตรองจำหน่ายอีกวัตถุประสงค์หนึ่ง

ยุคปัจจุบัน

ในทุกภาคและทุกจังหวัดของประเทศไทย เราจะพบเห็นผลิตภัณฑ์ไม้ไม้ประเภทเครื่องจักสานมืออยู่โดยทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นเรือกสวนไร่นา ในหมู่บ้าน ในเมือง ทั้งนี้เพราะเครื่องจักสานเป็นเครื่องใช้ประจำบ้าน ที่สำคัญยิ่งทุกคนต้องใช้ประกอบกับความจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจของชนบท จึงต้องทำเครื่องใช้สอยไว้ใช้ด้วยตนเอง เพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยตามความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์อันได้แก่ เครื่องมือในการกสิกรรม เกษตรกรรม เครื่องมือที่ใช้จับสัตว์น้ำ และภาชนะที่ใช้ในครัวเรือน การผลิตจะไม่พิถีพิถันมากนักในด้านความประณีต แต่เน้นความคงทน แข็งแรง เหมาะกับประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก เช่น เหว คราด สุ่ม บุงกี ข้อง ไซ ตุ่ม ชะลอม เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีผลิตภัณฑ์ที่มีจุดมุ่งหมายในการเพิ่มประสิทธิภาพการดำรงชีวิต แสดงถึงการดำรงชีวิตที่ได้รับการพัฒนาสูงขึ้นกว่าขั้นพื้นฐานแล้ว สอให้เห็นถึงขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นจะมีรูปแบบของงานเครื่องจักสานที่ใช้ความประณีตพิถีพิถันในการผลิต สอดแทรกความคิดสร้างสรรค์ของผู้ผลิตไว้ในผลงานนั้น ๆ

จากงานที่มีความสร้างสรรค์พัฒนา เช่นเดียวกับงานหัตถกรรมอื่น ๆ แต่การพัฒนางานผลิตภัณฑ์ไม้ไม้-หวาย จะเป็นไปอย่างช้า ๆ เนื่องจากมีความจำกัดในด้านต่าง ๆ หลายประการเช่น ความจำกัดในหน้าที่ใช้สอย ส่วนการพัฒนาเครื่องจักสานได้พัฒนารูปทรงให้เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอย และสภาพแวดล้อม คตินิยมของท้องถิ่นด้านความงามของผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานปัจจุบันด้อยคุณค่ากว่าในอดีตเพราะสภาพสังคมในอดีตเอื้ออำนวยให้ผู้ผลิตมีเวลา ผลิตด้วยความประณีต ซึ่งสภาพเช่นนี้ไม่สามารถกระทำได้ในสังคมปัจจุบัน ที่มีการผลิตเพื่อจำหน่ายมากขึ้น ทำให้ความประณีตบรรจงจึงย่อมลดลง

อย่างไรก็ตามผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน แม้จะขาดความประณีตไปบ้าง แต่ก็ได้มีผู้คิดสร้างรูปทรงและลวดลายใหม่ ๆ ที่พัฒนาขึ้นมาจากรูปทรงลวดลายสมัยก่อน ความเปลี่ยนแปลงนั้นมิได้เป็นไปตามสภาพของสังคมโดยตรงแต่ได้รับการกระตุ้นจากสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาส่งเสริมจากภายนอก ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบต่อผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานอย่างมาก

สาวตรี เจริญพงศ์(2537)ได้แบ่งวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรม สมัยรัตนโกสินทร์ ออกเป็น 6 ช่วง คือ

1. สมัยแห่งการสืบทอดความรุ่งเรืองของอยุธยา
2. สมัยแห่งการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก

3. สมัยแห่งการสร้างเอกลักษณ์ไทยและพึ่งตนเอง
4. สมัยแห่งการสร้างชาติ
5. สมัยแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ
6. สมัยแห่งการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรม

ในแต่ละช่วงกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

1. สมัยแห่งการสืบทอดความรุ่งเรืองเรื่องความรุ่งเรืองของอยุธยา (สมัยรัชกาลที่ 1 - 3)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) นั้นถือว่าเป็นระยะที่มีการรื้อฟื้นความเป็นราชอาณาจักรอันยาวนานสมัยอยุธยาขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ในส่วนของศิลปะนั้นมักจะเกี่ยวข้องกับการสร้างกรุงเป็นส่วนใหญ่ เช่น การสร้างพระบรมมหาราชวัง ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 งานทางด้านศิลปหัตถกรรมได้มีการขยายตัว เจริญก้าวหน้าและมีลักษณะเฉพาะตัวมากขึ้น มิใช่เป็นการเลียนแบบอยุธยาเพียงอย่างเดียว ทั้งนี้เนื่องจากบ้านเมืองได้มีความเจริญรุดขึ้น ในส่วนของเครื่องจักสานปรากฏหลักฐานให้เห็นในสมัยนี้คือเรื่องราวในวรรณคดี เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน นิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่หลักฐานสำคัญที่สำคัญประการหนึ่งอันครอบคลุมถึงการใช้สอยเครื่องจักสานคือ จิตรกรรมฝาผนัง เช่น จิตรกรรมที่หอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม ซึ่งวาดในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นภาพที่แสดงให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่และมีเครื่องมือเครื่องใช้ปรากฏเป็นเครื่องจักสาน เช่น กระบุง ตะกร้า ให้เห็นด้วย จิตรกรรมฝาผนังที่อุโบสถวัดสุวรรณสาม วาดในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็มีรายละเอียดที่สะท้อนถึงชีวิตความเป็นอยู่ มีภาพเครื่องจักสานปรากฏอยู่ด้วยเช่นกัน ศิลปหัตถกรรมมีความประณีตวิจิตรบรรจง ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากบ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อยมากขึ้น

2. สมัยแห่งการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตก

สภาพทั่วไปในสมัยรัชกาลที่ 4 และ 5 ได้มีการรับแนวคิดแบบตะวันตก ซึ่งนำมาสู่การปฏิรูปภายในประเทศในด้านต่างๆ ตลอดจนมีวิถีการดำเนินชีวิต การแต่งกาย ข้าวของเครื่องใช้ที่เปลี่ยนแปลงไป การรับอิทธิพลตะวันตกนี้ได้มีผลต่องานทางด้านศิลปหัตถกรรมทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม สำหรับเครื่องจักสานเนื่องจากเป็นหัตถกรรมที่ใช้ในระดับพื้นบ้านเป็นส่วนมาก จึงไม่ปรากฏความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด ในระยะการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตก การใช้เครื่องจักสานในชีวิตประจำวันปรากฏตัวอย่างที่เห็นได้ในพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5 ที่เสด็จประพาสตามหัวเมืองต่างๆ และได้ทรงบรรยายถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ตามแต่ละท้องถิ่นไว้ นอกจากนี้ยังมีหลักฐานเกี่ยวกับการใช้เครื่องจักสานในวัตถุประสงค์ต่างๆ เครื่องจักสานที่มีลักษณะเด่นเฉพาะ

ตัวที่รู้จักกันดีและมีมาแล้วตั้งแต่ระยะนี้คือ เครื่องจักสานย่านลิเภา จอบ และเสื่อ ใน สมัยรัชกาลที่ 5 ยังปรากฏมีแหล่งทำเครื่องจักสานอีกแห่งหนึ่งที่มีการสืบทอดมาจนถึง ปัจจุบัน คือ เครื่องจักสานฝีมือนักโทษ เครื่องจักสานในสมัยนี้ไม่อาจเรียกว่าได้รับอิทธิพลจากตะวันตกโดยตรง แต่เป็นไปโดยอ้อมคือ เครื่องจักสานอันเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านได้เป็นที่รู้จัก และเผยแพร่เข้ามาในกรุงเทพฯมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯและท้องถิ่นต่างๆมีมากขึ้น โดยอาจเนื่องมาจากความก้าวหน้าทางการติดต่อสื่อสาร ตลอดจนมีการโยกอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางภายหลังการปฏิรูปการปกครองเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย มีความเปลี่ยนแปลงในด้านการตลาดและการจัดจำหน่าย มีการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา มีร้านค้าปลีกเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก บรรดา งานหัตถกรรมที่เคยจำในแหล่งผลิต ก็เปลี่ยนมาซื้อขายตามร้านค้าริมถนนในเมือง และในสมัยนี้ศิลปหัตถกรรมของไทย รวมทั้งเครื่องจักสานได้ออกไปเผยแพร่ยังต่างชาติด้วย โดยเป็นการไปร่วมแสดงในงานนิทรรศการ และการแสดงสินค้าหลายครั้งทั้งในยุโรป และสหรัฐอเมริกา กล่าวโดยสรุป ในสมัยนี้เครื่องจักสานที่เคยเป็นของใช้พื้นบ้านทำขึ้นใช้ภายในท้องถิ่น เริ่มเป็นที่รู้จักของผู้คนในเมือง และเริ่มเข้าสู่ตลาด มีความเกี่ยวข้องกับระบบเงินตรา

3. สมัยแห่งการสร้างเอกลักษณ์ไทยและพึ่งตนเอง

ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6 สังคมไทยมีภาพ 2 ภาพซ้อนกันอยู่ ภาพหนึ่งคือการรับอิทธิพลตะวันตก ซึ่งสืบเนื่องต่อจากสมัยรัชกาลที่ 5 แต่อีกภาพหนึ่งคือรัชกาลที่ 6 ทรงได้รับอิทธิพลตะวันตกในเรื่องการสร้างเอกลักษณ์ของชาติและพึ่งตนเอง ศิลปหัตถกรรมในระยะนี้ได้รับการสนับสนุนในฐานะที่เป็นสิ่งซึ่งแสดงถึงมรดกทางความเจริญของชาติอันสืบเนื่องมาแต่อดีต รวมทั้งเป็นหนทางหนึ่งในสร้างงานด้วยตนเอง ไม่จำเป็นต้องพึ่งพาการเข้ารับราชการหรือซื้อสินค้าจากต่างประเทศแต่เพียงอย่างเดียว เครื่องจักสานในระยะนี้ปรากฏหลักฐานชัดเจนมากขึ้น และอาจเรียกได้ว่าเป็นศิลปหัตถกรรมที่มีทำกันแพร่หลายที่สุด ซึ่งจะเห็นได้จากบัญชีรายชื่อสิ่งของที่ส่งมาแสดงในงานประกวดศิลปหัตถกรรม นอกจากนี้ยังมีการสอนวิชาจักสานขึ้นด้วย โดยปรากฏในหลักสูตรของโรงเรียนเพาะช่าง โรงเรียนสอนวิชาหัตถกรรมต่างๆ ตลอดจนหลักสูตรชั้นประถม(ชาย)ในภาคบังคับ กล่าวโดยสรุป ในช่วงของสมัยนี้ เครื่องจักสานได้รับการยกย่องว่าเป็นมรดกของชาติ มีการสนับสนุนให้ประชาชนสร้างด้วยตนเองโดยผลิตสินค้าในครัวเรือน มีการส่งเสริมการทำเครื่องจักสานโดยกำหนดไว้ในหลักสูตรของโรงเรียน

4. สมัยแห่งการสร้างชาติ

ในสมัยนี้ จอมพล ป. พิบูลย์สงคราม ได้เน้นนโยบายสร้างชาติ เพื่อให้ได้ระดับเสมอกับอารยประเทศ ศิลปหัตถกรรมมีการพัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม เป็นโรงงานที่ดำเนินการโดยรัฐ ทางด้านสังคมและวัฒนธรรม มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องการจัดตั้งให้เป็นแบบสากล จึงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของศิลปหัตถกรรมที่มีความเกี่ยวข้องด้วย เช่น หมวก กระเป๋าถือ เป็นต้น เครื่องจักสานได้พัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมและได้รับการส่งเสริมให้เป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน มีผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเข้ามาช่วยเหลือให้คำแนะนำเกี่ยวกับการทำเครื่องจักสานไม้ไผ่ มีการฝึกหัดงานในการทำเครื่องจักสานให้แก่คนทั่วไป สำหรับการผลิตในครัวเรือนตามท้องถิ่นต่างๆ ก็ได้รับการส่งเสริมโดยพยายามแนะนำวิธีการ ลวดลาย วัสดุ และรูปแบบใหม่อีกด้วย ในระยะเวลาเดียวกันนี้ พลาสติกซึ่งเป็นวัสดุสมัยใหม่ได้เข้ามามีบทบาทในฐานะเป็นภาชนะประเภทต่างๆ รวมทั้งโลหะเคลือบต่างๆ ก็มีการเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ จึงทำให้มีการนำวัสดุเหล่านี้มาทดแทนเครื่องจักสานในระดับหนึ่ง

5. สมัยแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ

จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีการสานต่อนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมและเน้นระบบเสรี ศิลปหัตถกรรมได้พัฒนาโดยเอกชนมากขึ้น มีการดัดแปลงไปสู่ผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ ซึ่งตามด้วยการผลิตเพื่อส่งออกต่อไปด้วย สำหรับเครื่องจักสานนั้น แม้ว่าจะมีลักษณะของการเป็นอุตสาหกรรมน้อยกว่าศิลปหัตถกรรมประเภทอื่น แต่ก็ได้มีการใช้เครื่องทุ่นแรงเข้าไปช่วยในการผลิตสำหรับการผลิตเป็นจำนวนมากในลักษณะของอุตสาหกรรมในครัวเรือน มีการส่งเครื่องจักสานออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ซึ่งต้องผ่านการตกแต่งและอาบน้ำยาเพื่อป้องกันการกัดกินของมอดและแมลง ส่วนมากผู้ผลิตและผู้ส่งออกจะไม่ใช้คนกลุ่มเดียวกัน ทำให้เกิดระบบพ่อค้าคนกลางขึ้น นอกจากนี้เครื่องจักสานยังมีบทบาทเป็นสินค้าที่ระลึก ที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวด้วย

6. สมัยแห่งการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรม

ประมาณหลัง พ.ศ. 2520 เป็นต้นมาศิลปหัตถกรรมดำเนินไปใน 2 แนวทาง แนวทางหนึ่งคือการก้าวต่อไปควบคู่กับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี อีกแนวทางหนึ่งคือ การหวนกลับมาฟื้นฟูและอนุรักษ์งานศิลปหัตถกรรมแบบดั้งเดิมด้วยเหตุผลต่างๆกัน มีการก่อตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้บุกเบิก ซึ่ง

ได้กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวในการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมไทยทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน เครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมชิ้นหนึ่งที่ทางมูลนิธิศิลปาชีพให้การส่งเสริมและฟื้นฟูเครื่องจักสานตามภาคต่างๆที่กำลังจะสูญสลายไปตามกลางความเจริญก้าวหน้าทางอุตสาหกรรม ซึ่งนับวันเครื่องจักสานจะถูกแทนที่ด้วยวัสดุอื่นๆ เช่น ตะกร้าพลาสติก ถุงพลาสติก กลองโพน กระเป๋านั่ง เป็นต้น แต่ปัจจุบันหน่วยงานหลายหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนได้มีการสานต่อการฟื้นฟูให้ศิลปหัตถกรรมและเครื่องจักสานได้แพร่หลายและดำรงอยู่สืบไป

เครื่องจักสานไม้ไผ่ มีวิวัฒนาการมาตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เครื่องจักสานได้ถูกพัฒนาจากเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ จากรูปแบบหนึ่งสู่อีกรูปแบบหนึ่ง จนถึงจุดที่มีความสมบูรณ์ในด้านรูปแบบและหน้าที่ใช้สอย เกิดเป็นเครื่องจักสานชนิดต่างๆ ให้เห็นในปัจจุบัน ยุคที่เครื่องจักสานมีวิวัฒนาการขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง คือ ช่วงปลายรัตนโกสินทร์ ที่เครื่องจักสานได้รับการสนับสนุน และส่งเสริมให้มีการผลิตเป็นสินค้า สร้างรายได้ให้กับตนเองและประเทศชาติ ดังเช่นในสมัยแห่งการสร้างชาติ ของจอมพล ป. พิบูลย์สงคราม จนล่วงมาสู่สมัยแห่งการฟื้นฟู ศิลปหัตถกรรม ซึ่งได้ส่งผลกระทบให้เกิดวิวัฒนาการของเครื่องจักสานอย่างก้าวกระโดด ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเครื่องจักสานไม้ไผ่ในหลายด้าน

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบเครื่องจักสานไม้ไผ่

ในยุคสมัยปัจจุบันสังคมไทยกำลังประสบปัญหาทางด้านวัฒนธรรม อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมภายใน และการรับวัฒนธรรมสมัยใหม่จากภายนอก ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงจากภายในและภายนอกนี้ทำให้บ้านและเมืองมีความสัมพันธ์กันใกล้ชิด อิทธิพลวัฒนธรรมสมัยใหม่จากภายนอกผ่านสังคมเมืองลงสู่หมู่บ้านในชนบททั่วทุกหนแห่งทั่วทุกภูมิภาคอย่างรวดเร็ว นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม-วัฒนธรรมที่ไม่มีทิศทาง สังคมชนบทได้รับอิทธิพลจากสังคมเมืองตลอดเวลาไม่ว่าจะผ่านเข้ามาทางด้านการบริหาร การปกครอง หรือมาจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการคมนาคม เพราะฉะนั้น วัฒนธรรมในชนบทก็คือ การผสมผสานระหว่างชนบทธรรมนิยม และประเพณีที่มาจากเมือง กับสิ่งที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น อันเนื่องมาจากการปรับตัวเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม การนำความรู้ในด้านวิชาชีพ เทคโนโลยีใหม่ๆ ตลอดจนการศึกษาแผนใหม่ ทำให้ชุมชนในชนบทมีความสัมพันธ์และพึ่งพาเมืองในทางเศรษฐกิจ มีความต้องการความ

สะดวกสบายและวัตถุใหม่ๆเพื่อยกฐานะของตนเองและครอบครัว การดำรงชีวิตมุ่งเน้นไปในเรื่องความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเฉพาะตัวเองและครอบครัว (ศรีศักร วัลลิโภดมอ้างถึงในเมืองโบราณ,2531) เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป การติดต่อภายนอกมีมากขึ้น ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไป ขนบธรรมเนียมประเพณีมีความหมายต่อชีวิตน้อยลง เงินตรา และมาตรฐานความคิด และการกระทำจากส่วนกลางกลับมีความหมายต่อชุมชนมากขึ้น (นิวัฒน์ จิมพาลี, 2536) ในด้านศิลปวัฒนธรรม แต่ละกลุ่มมีการปรับเปลี่ยนถายรับซึ่งกันและกันโดยมีศิลปวัฒนธรรมจากส่วนกลางคือกรุงเทพเป็นแกนร่วมที่สำคัญ(สันติ เล็กสุขุม,2536) แนวความคิดเกี่ยวกับการผลิตหัตถกรรมได้เปลี่ยนแปลงไป จากสภาพการผลิตเพื่อสนองความต้องการด้านพื้นฐานของตน มาเป็นการผลิตเพื่อการค้า สนองความต้องการของตลาดในเมืองและในต่างประเทศ(อุทุมพร หมั่นทำการ, 2529) มีการกำหนดรูปแบบใหม่ ๆ ขึ้นมากมาย มีทั้งประดิษฐ์ขึ้นเองและทำตามแบบอย่างอื่น เช่น แต่เดิมเครื่องปั้นดินเผาที่ด่านเกวียนผลิตเพียงแค่มุมน้ำ ไห เป็นสินค้าพื้นเมือง ต่อมาเมื่อเข้าไปตั้งโรงงานผลิตมีการกำหนดรูปแบบใหม่โดยคนที่ออกแบบไม่ใช่ชาวบ้านอีกต่อไป แต่เป็นศิลปินจากเมืองหลวง สินค้าเหล่านี้จะได้รับการพัฒนาอย่างรวดเร็วจนกลายเป็นสินค้าหัตถกรรมของต่างประเทศ(ศรีศักร วัลลิโภดม,2521)

เครื่องจักสานไม้ไผ่เป็นผลิตภัณฑ์ประเภทหนึ่ง ที่มีการพัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม ตลอดจนมีการส่งออกต่างประเทศ แนวโน้มการผลิตเครื่องจักสานในปัจจุบันได้เพิ่มมากขึ้น วัตถุประสงค์การผลิตได้เปลี่ยนจากการทำใช้ในครัวเรือน มาเป็นการทำเพื่อขาย จากการเปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์การผลิตนี้ มีผลกระทบต่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆของเครื่องจักสาน(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ,2532) และจากการที่มีการผลิตเครื่องจักสานไม้ไผ่กันมากขึ้นก็ก่อให้เกิดทั้งผลดีผลเสีย รวมถึงมีปัญหาดังกล่าวมาด้วย(สาวิตรี เจริญพงศ์,2537)

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ(2532)ได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆของเครื่องจักสานไว้ดังนี้

1. หน้าที่ใช้สอย เครื่องจักสานจำนวนไม่น้อยได้ถูกประยุกต์หน้าที่ใช้สอยจากลักษณะพื้นบ้าน มาใช้ให้เข้ากับสภาพของผู้ใช้ซึ่งกว้างขึ้น อาจจะเป็นชาวเมืองหรือชาวชนบทที่ต่างถิ่นออกไป เช่น นำกระติบข้าวเหนียวไปใส่สิ่งของอื่นๆแทนข้าวเหนียว นำกระบุงไปใส่เศษกระดาษ ใส่กระดาษตันไม้ นำน้ำทุงไปปลูกไม้ประดับ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นการใช้สอยที่เปลี่ยนแปลงหน้าที่ของเครื่องจักสานให้ผิดไปจากเดิม การประยุกต์หน้าที่ใช้สอยนี้ แม้จะทำให้ปริมาณการใช้เครื่องจักสานมีมากขึ้น แต่ก็ส่งผล

เสียในด้าน รูปทรง ลวดลาย ที่เปลี่ยนไปจากลักษณะท้องถิ่น ทำให้เกิดการผลิตอย่าง ลวกๆ ขาดความงามและคุณค่าที่เป็นเอกลักษณ์ของเครื่องจักสานแต่ละชนิดไป

2 รูปแบบ รูปแบบของเครื่องจักสานได้เปลี่ยนแปลงไปตามความต้องการของ ตลาด และมักจะประยุกต์ให้เข้ากับความต้องการใช้สอยในลักษณะใหม่ ซึ่งไม่ได้รับใช้ การดำรงชีวิตของชาวชนบทผู้ผลิต แต่จะมุ่งเอาใจตลาดมากเกินไป จึงมีการดัดแปลง รูปแบบให้แปลกไปจากเอกลักษณ์ของท้องถิ่น โดยขาดการศึกษาและออกแบบอย่างถูก วิธี ทำให้เสียความงามที่มีอยู่เดิมซึ่งสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น ตลอดจน ถึงการใช้ลวดลายใหม่ๆ ที่บางครั้งอาจจะไม่ประสานสัมพันธ์กับรูปทรงและโครงสร้าง ของเครื่องจักสานชนิดนั้นๆ กล่าวคือ แม้ว่าจะมีแนวโน้มการผลิตสูงขึ้น โดยการ ประยุกต์หน้าที่ใช้สอยและสร้างรูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย ให้ก้าวหน้าขึ้นไป แต่มักทำ อย่างขาดการศึกษาวิเคราะห์อย่างจริงจัง ทำให้เครื่องจักสานจำนวนไม่น้อยด้อยคุณค่า และสิ่งที่ขาดไปมากคือความมีชีวิตจิตใจของเครื่องจักสาน ซึ่งไม่พบในเครื่องจักสานที่ ผลิตเพื่อจำหน่ายโดยตรง

3 การใช้วัสดุ เมื่อมีการผลิตเครื่องจักสานเพิ่มขึ้น ย่อมมีการใช้วัสดุต่างๆในการ ทำเครื่องจักสานเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการใช้วัสดุอย่าง ฟุ่มเฟือย ไม้ระมัดระวัง ทำให้วัสดุหายาก และมีราคาแพง ดังจะเห็นได้จากไม้ไผ่และ หวาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ไม้ไผ่ ซึ่งเป็นวัสดุที่ใช้ทำเครื่องจักสานมากกว่าวัสดุชนิดอื่นนั้น แต่เดิมมีอุดมสมบูรณ์ทั่วไปทุกภาคของประเทศ ปัจจุบันนี้ในบางท้องถิ่นเริ่มขาดแคลน หายาก และมีราคาแพงแล้ว

สาวตรี เจริญพงศ์(2537) ได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงจากลักษณะเดิมของ เครื่องจักสานว่า มีการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ใช้สอย รูปทรงได้ถูกประยุกต์ให้เข้ากับ ความต้องการของตลาดและหน้าที่ใช้สอยแบบใหม่ ทำให้เอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่นเริ่มสูญ หายไป ตลอดจนการขยายตัวของตลาดทำให้เกิดการใช้วัสดุในการผลิตเพิ่มมากขึ้น และกระบวนการผลิตมีการพัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม เครื่องจักสานกลายเป็นสินค้า ส่งออก และมีบทบาทในฐานะสินค้าที่ระลึกที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวด้วย ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มีทั้งผลดีและผลเสีย ในด้านผลดี คือ เมื่อมีผู้ใช้มากขึ้นทำให้มี จำนวนการผลิตเพิ่มมากขึ้น นำไปสู่การเพิ่มรายได้ของผู้ผลิตจนบางแห่งจากการที่เคย ทำเครื่องจักสานเป็นอาชีพเสริมยามว่างจากการทำนา ก็จะกลายมาทำเป็นอาชีพหลัก ส่วนผลเสียที่ตามมาก็มีไม่น้อย ที่สำคัญคือ

ทำเครื่องจักสานเป็นอาชีพเสริมยามว่างจากการทำนา ก็จะกลายมาทำเป็นอาชีพหลัก ส่วนผลเสียที่ตามมาก็มีไม่น้อย ที่สำคัญคือ

1. เริ่มขาดแคลนวัสดุที่จะนำมาผลิต บางครั้งจำเป็นต้องสั่งซื้อจากต่างถิ่น มีการนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น ลวดและเชือกไนลอนมาเป็นส่วนประกอบ ทำให้สูญเสียคุณค่าทางด้านความงาม

2. ลักษณะของผลิตภัณฑ์มีแนวโน้มที่จะทำตามความต้องการของตลาดทำให้เอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่นเริ่มสูญหายไป

3. พ่อค้าคนกลางเข้ามามีบทบาทในการซื้อขาย นำไปสู่ปัญหาการกดราคา

4. ไทยมีคู่แข่งในการส่งเครื่องจักสานเป็นสินค้าออกหลายประเทศ ซึ่งล้วนแต่ครองตลาดสินค้าประเภทนี้มานานแล้ว เช่น จีน ฟิลิปปินส์ ดังนั้นจึงต้องรักษาคุณภาพและราคาให้อยู่ในระดับที่จะแข่งขันกับประเทศต่างๆได้

สนไชย ฤทธิโชติ(2539)ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเครื่องจักสานไม้ไผ่ ว่า การทำเครื่องจักสานในปัจจุบัน ส่วนใหญ่จะทำเพื่อจำหน่ายมากกว่าทำเพื่อใช้ในครัวเรือน ด้านความงาม เครื่องจักสานไม้ไผ่ปัจจุบันด้อยคุณค่ากว่าในอดีต มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโดยคิดสร้างรูปทรงและลวดลายใหม่ ที่พัฒนาขึ้นมาจากรูปทรงสมัยก่อน ตัวอย่างเช่น การนำตะกร้าใสนามากพลุที่ไม่มีฝาปิด ซึ่งเป็นที่นิยมกันในหมู่สตรีสมัยก่อน มาดัดแปลงให้เป็นกระเป๋าถือสำหรับสตรีในปัจจุบัน ที่ปกติจะต้องถือติดตัวไป พร้อมทั้งใส่กระเป๋าสตางค์ ผ้าเช็ดหน้า ฯลฯ ไว้ภายใน ดังนั้นจึงมีการทำฝาปิดพร้อมที่ยึด เพื่อให้สอดคล้องกับสมัยนิยมและความรู้สึกปลอดภัย หรือการนำรูปทรงของเชิงไต้โกมาประยุกต์ โดยทำให้มีขนาดเล็กลง แล้วใช้ไต้ของกระจุกกระจิกหรือของชำร่วย ต่อมาทำให้มีหูหิ้วและฝาปิด สานลายให้ละเอียดและประณีตขึ้นทำเป็นกระเป๋าหิ้วของสตรีรูปแบบใหม่ขึ้นมา ซึ่งถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างเหมาะสม เป็นการเพิ่มประโยชน์ใช้สอย ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ได้ทำลายคุณค่าของเครื่องจักสานไม้ไผ่ บางท้องถิ่นมีการประยุกต์เครื่องจักสานที่มีหน้าที่ใช้สอยไม่เหมาะสมกับลักษณะของรูปแบบ คือ มีการลอกเลียนรูปแบบผลิตภัณฑ์ชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งมีประโยชน์ใช้สอยเฉพาะตัว โดยลอกเลียนเฉพาะรูปร่างรูปแบบเนื่องจากไม่สามารถลอกเลียนประโยชน์ใช้สอยได้ ดังตัวอย่างเช่น การลอกเลียนแบบตะเกียงเจ้าพายุในด้านรูปทรง แล้วนำมาใช้เป็น

แจกันปักดอกไม้แห้ง ทำให้เกิดความไขว้เขว ขาดความเป็นเอกลักษณ์ในตัวเอง นับเป็นการประยุกต์ที่ลวกถวม นำไปสู่ความเสื่อมเสียคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม บางท้องถิ่นมีการนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น พลาสติก เอ็น โนลอน มาใช้ประกอบกับเครื่องจักสานที่ วัสดุพื้นบ้าน คือ ไม้ไผ่และหวาย ซึ่งอาจช่วยให้เกิดความสะดวกรวดเร็วในการผลิต แต่ความไม่เหมาะสมของวัสดุจะทำให้เครื่องจักสานขาดคุณค่าทางด้านความงาม และดูเป็นสินค้าที่ไม่มีราคา

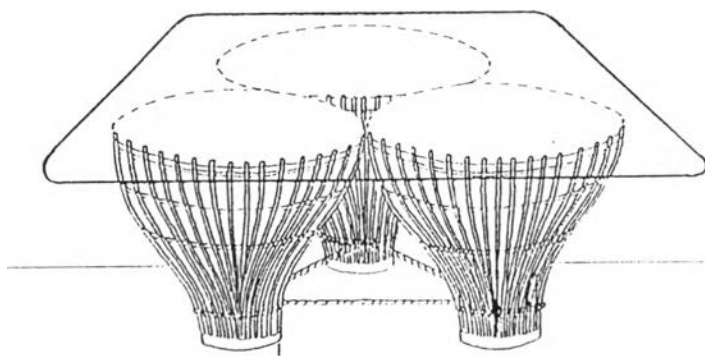
วิวัฒน์ชัย บุญยภักดิ์(2533)ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงผลิตภัณฑ์หัตถกรรมว่า ปัจจุบันผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยหลายประเภทมีการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัยมากขึ้นในหลายด้านคือ

1. ด้านหน้าที่ใช้สอย มีการเพิ่มหน้าที่ใช้สอยตามปกติของงานหัตถกรรมบางประเภท
2. ด้านผู้ใช้ มีการใช้ผลิตภัณฑ์ประเภทเดียวกันอย่างทั่วถึง
3. ด้านราคา มีการปรับให้สูงขึ้นกว่าเดิมจากแหล่งผลิต
4. ด้านขนาด จากปกติมาเป็นขนาดใหญ่และเล็ก เนื่องจากวัตถุประสงค์ที่เปลี่ยนแปลงไป

มาโนช กงกะนันท์(ม.ป.ป.)กล่าวว่า เครื่องจักสานบางชนิด สามารถนำมาพัฒนาและประยุกต์ให้เข้ากับการใช้สอยในชีวิตประจำวันได้หลายลักษณะ เช่น การนำสุ่มมาประยุกต์เป็นชุดรับแขก นำกระซอนมาต่อกันกลายเป็นจากกันห้อง นำออบมาทำเป็นโคมไฟ(ดูภาพประกอบ)รูปแบบของเครื่องจักสานไม้ไผ่จะเปลี่ยนไปในลักษณะใดนั้น ขึ้นอยู่กับผู้ใช้เป็นสำคัญ

การนำออบมาประยุกต์ทำเป็นโคมไฟ

และการนำลู่มาประยุกต์ทำเป็นชาวองกระจก

John Mc Guire(1989)ได้กล่าวใน “ Basketry The Shaker Tradition ” เกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบของตะกร้าว่า รูปแบบของตะกร้าแบบดั้งเดิมสร้างความพึงพอใจให้ในครั้งแรกที่พบ แต่ตะกร้าเหล่านี้จะดูธรรมดาสำหรับช่างที่ทำอยู่บ่อยๆ และเมื่อจอห์นพบเห็นตะกร้าหลากหลายรูปแบบมากขึ้น จึงคิดที่จะ เพิ่ม ลด ปรับขนาดความสูง ปรับความหนาบางของเส้นตอก เปลี่ยนที่จับหรือหัวจากที่โค้งจากขอบด้านหนึ่งไปอีกด้านหนึ่ง มาเป็นหูเล็กๆติดที่ขอบแต่ละด้าน ก็จะได้ตะกร้ารูปแบบใหม่ จอห์นได้พัฒนารูปแบบในลักษณะดังกล่าวจนสามารถสร้างสรรค์รูปแบบขึ้นมาใหม่ที่มีลักษณะเฉพาะของตนเองเกิดขึ้นมากมาย และยังคงพัฒนาอยู่อย่างต่อเนื่อง กล่าวได้ว่า เครื่องจักสานไม้ไผ่เป็นผลงานที่สามารถพัฒนารูปแบบ โดยการปรับ เพิ่ม ลด ในส่วนต่างๆ ให้ได้รูปแบบใหม่ ที่แตกต่างจากของเดิม

ปราณี บริบูรณ์(สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2540)หัวหน้าโครงการส่งเสริมฝีมือจักสาน อำเภอพนมสนธิคม จังหวัดชลบุรีกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเครื่องจักสานไม้ไผ่ สรุปได้ว่า รูปแบบของเครื่องจักสานไม้ไผ่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาอยู่ตลอดเวลา เพราะปัจจุบันเครื่องจักสานไม้ไผ่มีบทบาทเป็นสินค้าและเข้าสู่ระบบธุรกิจอย่างเต็มตัว ช่างจักสานจะผลิตเพื่อการจำหน่ายเป็นหลัก ดังนั้นรูปแบบจึงต้องสนองความต้องการของตลาด ด้านรูปทรงมีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่ นำเครื่องจักสานไม้ไผ่แบบดั้งเดิมมาพัฒนา ดัดแปลง แล้วทำขึ้นมาใหม่ให้เข้ากับยุคสมัย ผลิตภัณฑ์บางชนิดได้ถูกออกแบบขึ้นมาใหม่ทั้งหมด เพื่อสนองความต้องการของผู้สั่ง บางชนิดมีการเลียนแบบหรือได้อิทธิพลมาจากต่างประเทศ ด้านโครงสร้าง มีการนำวัสดุสมัยใหม่มาใช้เสริมโครงสร้าง เพื่อให้มีความแข็งแรงและสะดวกรวดเร็ว ผลิตภัณฑ์บางชนิดมีการนำโลหะหรือพลาสติกมาใช้เสริมโครงสร้างภายใน บางชนิดใช้เชือกหรือลวด มาผูกมัดถัก

ต้นฉบับ หน้าขาดหาย

นำมาใช้ในหน้าที่ที่ผิดจากเดิม เช่น นำกระเบื้องที่เคยใช้ใส่เมล็ดพันธุ์ข้าว มาใส่เศษกระดาษ ใส่ไม้ประดับ หรือการนำลู่ที่แต่เดิมใช้สำหรับจับปลา มาทำเป็นโคมไฟ เป็นต้น ด้านวัตถุประสงค์การผลิต ในอดีตจะทำได้เพื่อใช้สอยในครัวเรือน แลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้าน แจกลูกแจกหลาน ปัจจุบันจะทำได้เพื่อจำหน่ายเป็นหลัก ซึ่งมีทั้งการจำหน่ายภายในหมู่บ้าน ส่งไปจำหน่ายยังท้องถิ่นอื่น และส่งไปจำหน่ายยังต่างประเทศด้วย ด้านวัสดุและอุปกรณ์ จากเดิมที่ใช้เพียงไม้ไผ่และหวาย ปัจจุบันมีการนำ โลหะพลาสติก ยาง มาใช้ทำหรือเสริมส่วนประกอบของเครื่องจักสาน อุปกรณ์ก็มีการนำเครื่องจักร เช่น เครื่องจักตอกไฟฟ้า เครื่องเลียดไฟฟ้า และเครื่องมือใหม่ๆ มาใช้แทนของเดิม ด้านกระบวนการผลิต ในอดีตช่างจักสานมักจะทำเครื่องจักสานคนเดียวจนเสร็จสมบูรณ์ ในปัจจุบันในบางท้องถิ่นจะมีการแบ่งหน้าที่ แล้วแยกกันทำในแต่ละส่วน ซึ่งเปลี่ยนไปเป็นระบบอุตสาหกรรมมากขึ้น ด้านรูปแบบ ซึ่งประกอบด้วย รูปทรง โครงสร้าง และลวดลาย มีการเปลี่ยนแปลงดังนี้คือ รูปทรง มีการพัฒนารูปทรงขึ้นมาใหม่ โดยนำเครื่องจักสานแบบเดิมมาประยุกต์ นำมาเพิ่มหรือลดขนาด เพื่อให้เหมาะสมกับการใช้สอยที่หลากหลายขึ้น มีการสร้างรูปทรงเลียนแบบเครื่องจักสานของต่างประเทศ สร้างรูปทรงเลียนแบบผลิตภัณฑ์อื่น เลียนแบบรูปทรงของสัตว์ รวมทั้งสร้างสรรค์รูปทรงขึ้นมาใหม่ทั้งหมด เพื่อสนองความต้องการของช่างเองหรือมีผู้สั่ง ด้านโครงสร้าง มีการใช้วัสดุสมัยใหม่มาใช้ทำหรือเสริมโครงสร้างในส่วนต่างๆ ใช้ลวด เชือก กาว ในการผูกมัด ถักขอบหรือใช้ยึดโครงสร้างของเครื่องจักสาน ด้านลวดลาย มีการสร้างลายขึ้นมาใหม่ โดยพัฒนามาจากลายจักสานแบบดั้งเดิม พัฒนาจากลายผ้าทอ ช่างจักสานบางคนอาจประดิษฐ์คิดค้นลวดลายขึ้นมาใหม่ทั้งหมดจากความรู้สึกนึกคิดของตน บางคนอาจเลียนแบบลวดลายมาจากท้องถิ่นอื่น มีการย้อมสีเส้นตอกแล้วนำมาสานประดิษฐ์เป็นลวดลาย ดอกดวงต่างๆ นอกจากนี้เครื่องจักสานยังสามารถสร้างสรรค์เป็นงานศิลปกรรมและประติมากรรมได้ด้วย

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลง เกี่ยวเนื่องกับคนสองกลุ่มคือ ผู้ใช้และผู้ผลิต เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม นโยบายในการพัฒนาประเทศ ค่านิยมของการบริโภคได้เปลี่ยนแปลงไป ผู้คนหันมาใช้เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากวัสดุสมัยใหม่ ซึ่งหาง่าย ราคาถูก มีความคงทนแข็งแรง ผู้ผลิตเครื่องจักสานต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบเพื่อสนองประโยชน์ใช้สอยที่เปลี่ยนแปลงไป จำเป็นต้องผลิตให้ตรงความต้องการของตลาด พยายามผลิตให้ได้คราวละมากๆ ใช้วัสดุราคาถูกและช่วยให้สามารถทำได้เร็วขึ้นซึ่งถือเป็นการลดต้นทุนการผลิต บางครั้งผู้ผลิตต้องการสร้างรูปแบบใหม่เพื่อเป็นการทดลองตลาด หรือเพื่อสนองความต้องการทางด้านความงามของตนเอง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อุทุมพร หมั่นทำกร (2528) ทำการวิจัยเรื่อง การถ่ายทอดเทคโนโลยีหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ศึกษาเฉพาะกรณีเขตตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ โดยใช้แบบสอบถาม พบว่าการถ่ายทอดเทคโนโลยีหัตถกรรมเครื่องจักสานไม้ไผ่ที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ผู้ประกอบการผลิตจะได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษมากที่สุด ในลักษณะแบบมุขปาถะ ส่วนการถ่ายทอดในยุคปัจจุบันผู้ประกอบการผลิตจะได้รับการถ่ายทอดจากเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้องมากที่สุดและจะมีการปรับปรุงดัดแปลงรูปแบบผลิตภัณฑ์ที่มีอยู่เดิม เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของสังคมและความต้องการซึ่งประโยชน์ใช้สอยพร้อมๆกับการพัฒนาความเจริญของสังคมที่เปลี่ยนแปลง เครื่องจักสานที่หมดความจำเป็นในการใช้สอยหรือมีความต้องการใช้น้อยลง จะมีผู้ทำน้อย ส่วนเครื่องจักสานใดที่ยังใช้ประโยชน์อยู่ เช่น กระจาด กระบุง ตะกร้า ก็ยังคงมีการกระทำกันอยู่ในปัจจุบันนี้

ทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตและคณะ (2528) ทำการวิจัยเชิงสำรวจเรื่องหัตถกรรม ในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูนเกี่ยวกับบทบาททางเศรษฐกิจและสังคมของอุตสาหกรรมภาพหัตถกรรม พบว่า ปัญหาทางด้านแรงงานนั้น เกิดขึ้นมาจากการที่แรงงานถือเอาอาชีพหัตถกรรมเป็นอาชีพรองหรืออาชีพเสริม โดยให้ความสำคัญแก่งานอาชีพเกษตรเป็นอันดับแรก และในหลายกรณีก็ให้ความสำคัญแก่งานอื่นถัดจากงานเกษตรก่อน แล้วจึงเป็นงานหัตถกรรม ลักษณะการผลิตภัณฑ์หัตถกรรมของแรงงานในหัตถกรรม ส่วนใหญ่ จะทำการผลิตหลังฤดูการเกษตร เมื่อมีการสั่งซื้อ เมื่อมีเวลาว่างหรือเมื่อเกิดความพอใจ จึงทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงานที่มีการฝึกฝนฝีมืออยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นสาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาทางด้านคุณภาพของผลิตภัณฑ์หัตถกรรม และเกิดปัญหาความไม่แน่นอนในปริมาณการผลิต อีกทั้งปัญหาความไม่สอดคล้องกันระหว่างฤดูกาลผลิตภัณฑ์หัตถกรรมกับฤดูแห่งความต้องการสินค้า ทั้งนี้ เพราะฤดูกาลแห่งความต้องการสินค้าบางประเภทซึ่งตรงกับช่วงฤดูกาลทำการเกษตร นอกจากนี้ความไม่แน่นอนในการผลิตยังอาจจะเกิดจากแรงงานขาดความรับผิดชอบในการรับคำสั่งซื้อ

ทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตและคณะ (2528) ทำการวิจัยเชิงสำรวจเรื่องหัตถกรรมจักสาน ในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน พบว่า สภาพการผลิตหัตถกรรมจักสานในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน สะท้อนให้เห็นปัญหาด้านต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อสถานการณ์การ

ผลิตที่ยังไม่ขยายตัวสนองต่อความต้องการได้อย่างเต็มที่ พอสรุปได้ดังต่อไปนี้
 หัตถกรรมจักสานที่ผลิตกันอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูนยังขาดวิธีการผลิตที่ง่าย รวด
 เร็ว อันเนื่องมาจากขาดเครื่องมืออุปกรณ์ เครื่องทุ่นแรงที่ใช้ในการผลิต นอกจากนี้ยังทำ
 ให้มีการใช้วัตถุดิบอย่างไม่มีประสิทธิภาพอีกด้วย วัตถุดิบในการผลิตหัตถกรรมจักสาน
 มีแนวโน้มที่จะขาดแคลน เนื่องจากไม้ไผ่เป็นวัสดุที่มีอยู่ในป่าสงวนเป็นส่วนใหญ่ มี
 กฎหมายห้ามตัดฟันหรือนำไม้ไผ่ในป่ามาใช้ประโยชน์หรือเป็นวัตถุดิบสำหรับการจักสาน
 ซึ่งมีแนวโน้มที่จะทำให้ราคาวัตถุดิบสูงขึ้น และยังมีผลกระทบต่อต้นทุนต่อหน่วย และ
 ต้นทุนส่วนเพิ่ม ในหัตถกรรมประเภทนี้ ในทางเพิ่มขึ้น ซึ่งมีผลที่จะทำให้ผู้ผลิตมีแนว
 ไหม้จะผลิตน้อยลง

ดารณี เหลาสุนทร(2529)ได้ทำวิจัยการศึกษาเพื่อประยุกต์ผลิตภัณฑ์จักสานไม้ไผ่
 อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี โดยการสำรวจและสัมภาษณ์สรุปได้ว่า ผลิตภัณฑ์จัก
 สานไม้ไผ่ในประเทศไทยยังไม่เป็นที่ยอมรับทั้งในด้านประโยชน์และราคา ดังนั้นจึงไม่ได้
 ได้รับความสนใจเท่าที่ควรจากตลาดภายในและภายนอกประเทศ จึงต้องมีการประยุกต์
 ผลิตภัณฑ์จักสานไม้ไผ่ เพื่อการส่งไปจำหน่ายเป็นอาชีพที่ทำให้มีรายได้เพิ่มเติมมาสู่
 ครอบครัว ในการประยุกต์ผลิตภัณฑ์จักสานไม้ไผ่ จะต้องประยุกต์ให้เหมาะสมกับ
 สภาพความเป็นอยู่ของท้องถิ่นและกรรมวิธีการผลิต เหมาะกับความต้องการมีปริมาณ
 การผลิตสูงราคาไม่สูงและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในด้านคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม
 พื้นบ้านด้วย

จรัลมา อาจารย์รัฐ และ ภรดี พันธภากร (2527) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับศิลปหัต
 ตกรรมของชาวบ้านโดยทำการศึกษาเรื่องการทอเสื่อจันทบุรี โดยวิธีศึกษาเอกสารและ
 การสำรวจ มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและวิวัฒนาการของอาชีพทอเสื่อ
 จันทบุรี ผลการศึกษาปรากฏว่า อาชีพทอเสื่อจันทบุรีเดิมเป็นอาชีพของกลุ่มนับถือ
 ศาสนาแคธอริก ที่อยู่อำเภอเมือง บริเวณวัดแคธอริก ซึ่งเปลี่ยนไปประกอบอาชีพเกี่ยว
 กับพลอยการทอเสื่อจึงเปลี่ยนไปอยู่รอบๆตัวเมือง กระบวนการทอเสื่อได้มีการเปลี่ยน
 แปลงด้านวัตถุดิบที่เป็นเส้นยืนจากปอมาเป็นเส้นพลาสติก ที่ราคาถูกกว่าและนำไปทำ
 เป็นเครื่องใช้อื่นๆ ได้สวยงามมีการประดิษฐ์ลวดลายเสื่อขึ้นมาใหม่เป็นจำนวนมาก และ
 นำไปประดิษฐ์เป็นผลิตภัณฑ์เพื่อประโยชน์ใช้สอยตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม

ซูดา จิตพิทักษ์ (2527) ทำการวิจัยเชิงสำรวจเรื่องผ้าทอเกาะยอ เพื่อศึกษาถึง วัฒนาการของการทอผ้าเกาะยอ ที่จัดเป็นศิลปะพื้นบ้านประเภทอุตสาหกรรมในครัวเรือนชนิดหนึ่งพบว่า มีอยู่ระยะหนึ่งที่จำนวนผู้ผลิตลดลงเพราะขาดแรงจูงใจในการ ดำเนินการ วัตถุประสงค์ที่ใช้มีคุณภาพไม่เป็นที่นิยมของตลาด เครื่องทอเป็นแบบสมัยเก่า และอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีส่วนทำให้การทอผ้าเกาะยอชะงักงันไป ต่อ มาเมื่อหน่วยงานของรัฐเห็นความสำคัญและได้เข้ามาช่วยเหลือด้านเงินทุน จักซื้อเครื่อง ทอที่ทันสมัย หาดตลาดในการจำหน่าย รวมทั้งได้พยายามแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ปรับปรุงในเรื่องสีย้อมผ้าและลวดลายต่างๆให้งดงามยิ่งขึ้นมีการเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ทำให้เป็นที่นิยมของคนทั่วไป

มะลิวัลย์ ชีมอน - ลัมไพบุลย์ (2520) ได้ทำการวิจัยเรื่องผลิตผลจากไม้ไผ่ ใ่วีธี สสำรวจโดยแบบสอบถามพอสรุปได้ว่าผลิตภัณฑ์จักสานในปัจจุบันเป็นที่นิยมเฉพาะด้าน การขนส่งการบรรจุสินค้าเท่านั้น เช่น เชง ตะกร้า แต่สินค้าประเภทเครื่องใช้ในบ้าน เช่น กระจาด ถาด ไม้เป็นที่นิยม เพราะความเจริญก้าวหน้าด้านอุตสาหกรรม เทคโนโลยี และวัสดุใหม่ทำให้เกิดผลิตภัณฑ์ใหม่แทนผลิตภัณฑ์จักสานได้แก่ ผลิตภัณฑ์พลาสติกที่สามารถสร้างความตื่นตาตื่นใจ มีสีสันดึงดูดความสนใจแตกต่างไปจากเครื่องจักสานที่มี รูปแบบจำเจ ผลิตภัณฑ์พลาสติกบางอย่างทำเลียนแบบเครื่องจักสาน คือ เป็นเส้นหรือ เป็นซี่ทำนองเดียวกับกระจาด ตะกร้าที่สานด้วยไม้ไผ่และเป็นที่พอใจของผู้ใช้เนื่องจาก ประโยชน์ใช้สอยคล้ายกันอีกทั้งราคาก็ถูกกว่าดังนั้นจึงต้องมีการปรับปรุงแก้ไขผลิตผล จากไม้ โดยดัดแปลงรูปแบบเพื่อให้เกิดความงามที่แปลกออกไปและให้เข้ากับสมัยนิยม ดึงดูดความสนใจให้ทัดเทียมหรือดียิ่งกว่าผลิตภัณฑ์พลาสติกที่เลียนแบบเครื่องจักสาน

ชุมเมือง ทีปรกรกุล (2524) ทำการวิจัยเรื่อง ทัศนคติเครื่องจักสานพื้นบ้าน ตำบลบ้านโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ใ่วีธีสัมภาษณ์และสำรวจพบว่า สามารถแยกงานทัศนคติเครื่องจักสานออกเป็น 3 ประเภท คือ 1. การสานกระเชอธรรมดากับการสานกระเชอหู 2. การสานกะโล่และตะแกรง 3. การทอเสื่อด้วยพื้และพื้พันปลา และยังปรากฏว่าชาวบ้านทำทัศนคติสืบต่อกันมาเพื่อใช้สอยในครอบครัวก่อนที่จะทำจำหน่าย และไม่มีความเชื่อใดๆแฝงอยู่ในการกระทำนี้ แต่เดิมในพื้นที่ตำบลบ้านโพธิ์มีไม้ไผ่มาก ชาวบ้านจึงนำวัสดุในท้องถิ่นมาทำเครื่องจักสาน แต่ปัจจุบันแม้ว่าจะขาดแคลน แต่ชาวบ้านก็ยังไปแสวงหาวัตถุดิบจากท้องถิ่นอื่นมาทำสืบต่อกันเรื่อยมาโดยมิได้ขาดตอน

พยุพพร ไตรรัตน์สิงห์กุล (2537) ทำการวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการถ่ายทอดหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสาน บ้านหนองป่าตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยการศึกษาวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ พบว่าช่างจักสานมีต้นกำเนิดจากชาวพวนที่อพยพมาจากนครเวียงจันทน์ วิธีการทำเครื่องจักสานถูกถ่ายทอดความรู้มาจากแหล่งความรู้ต่างๆคือ ครอบครัว โรงเรียน และหน่วยงานราชการ ผู้ถ่ายทอดได้แก่คนในครอบครัว เพื่อนบ้าน บุคคลต่างหมู่บ้านที่มาเป็นวิทยากร การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษมีวิธีการถ่ายทอดโดยการสังเกต การบอกเล่าด้วยปาก การปฏิบัติจริง การฝึกหัดและฝึกฝนด้วยตนเอง การถ่ายทอดจากเพื่อนบ้านมีวิธีการโดยบอกเล่าด้วยปากและปฏิบัติจริง การถ่ายทอดจากหน่วยงานราชการ มีวิธีการคือ พาไปเรียนนอกสถานที่ ผู้สอนจะอธิบายวิธีการทำ แล้วให้ผู้เรียนทำไปพร้อมกัน

นริศศรี แววล้ายหงษ์ (2539) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “กระบวนการและผลกระทบของการประกอบอาชีพหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา ด่านเกวียน อำเภอไชยชัย จังหวัดนครราชสีมา” โดยใช้การศึกษาเอกสารและการศึกษาภาคสนาม กลุ่มตัวอย่างได้แก่ผู้รู้ ผู้ผลิต ผู้จำหน่ายและผู้ประกอบอาชีพธุรกิจเกี่ยวข้องกับการผลิตและจำหน่ายเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน โดยใช้แบบสัมภาษณ์และวิเคราะห์ข้อมูลโดยการแจกแจงความถี่และร้อยละ การนำเสนอผลการวิจัยใช้การพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการผลิตและการจำหน่าย ประกอบด้วยบุคลากร 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาช่างฝีมือรับจ้าง และผู้ประกอบธุรกิจที่เกี่ยวข้อง ส่วนใหญ่จะมีประสบการณ์ต่างกัน ความรู้ในการประกอบอาชีพได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษและประสบการณ์ในการทำงาน ด้านทุนการผลิตและแรงงานได้จากแรงงานของสมาชิกในครอบครัวเงินทุนในการผลิตส่วนใหญ่ได้จากเงินทุนส่วนตัวและกู้ยืมจากแหล่งเงินทุนในท้องถิ่น ผู้ผลิตทำการผลิตโดยคำนึงถึงความต้องการของท้องตลาด โดยพบว่าผลิตภัณฑ์ที่ได้รับการนิยม ได้แก่ การปั้นทาสี ลงโคลน การปั้นติดปะและการประกอบชิ้น การจำหน่ายจะทำใน 2 ลักษณะคือ ผู้ผลิตจำหน่ายเองและทั้งที่จำหน่ายที่ร้านและจำหน่ายตามการสั่งซื้อและโดยผ่านคนกลาง ปัญหาที่พบคือเงินทุนหมุนเวียนมีน้อย ด้านสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ การตั้งราคาของผลิตภัณฑ์ไม่มีมาตรฐานเดียวกัน ผลกระทบของการประกอบอาชีพหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนต่อวิถีชีวิต ในด้านเศรษฐกิจและสังคมนั้นผู้ผลิตจะมีรายได้ตามขนาดการประกอบการผู้ผลิตขนาดใหญ่จะได้เปรียบในด้านการผลิตและการตลาด จึงมีรายได้น้อยกว่าผู้ผลิตกิจการขนาดเล็ก ช่างฝีมือรับจ้างมีรายได้ในการประกอบอาชีพต่อเดือนขึ้นอยู่กับจำนวนชิ้นงานที่รับจ้างทำ ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบต่อเศรษฐกิจของท้องถิ่นเงิน

หมุนเวียนคลองตัว ผู้เกี่ยวข้องมีอำนาจในการซื้อมากขึ้นสังคมของท้องถิ่นเกิดการเปลี่ยนแปลงบุตรธิดาได้รับการศึกษาสูงขึ้น สภาพครอบครัวและวิถีชีวิตของผู้ที่เกี่ยวข้องในการประกอบอาชีพหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนดีขึ้น มีการปรับปรุงระบบการทำงาน และกระบวนการผลิตให้มีประสิทธิภาพโดยการนำเอาเทคโนโลยีมาใช้ในกระบวนการผลิต

สุภาภย์ อินทองคง (2524) ทำการวิจัยเรื่อง การทำเครื่องปั้นดินเผาสีทิงหม้อ โดยใช้การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสำรวจและสัมภาษณ์ จากหมู่บ้านและบริเวณสัมพันธ์ จากหน่วยงานและส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง พบว่า การทำเครื่องปั้นดินเผาสีทิงหม้อ จังหวัดสงขลา สภาพการผลิตในอดีตกับปัจจุบันแตกต่างกันทั้งด้านปริมาณและคุณภาพในเชิงศิลปะในอดีตมีมากกว่า ปัจจุบันกรรมวิธีในการผลิตยังอยู่ในแบบดั้งเดิมมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงน้อย การขึ้นรูปใช้ปั้นมือหมุนทั้งหมด การตกแต่งรูปทรงและลวดลายไม่มีมากนัก การเผาใช้ฟืนเป็นเชื้อเพลิงทั้งหมดและควบคุมอุณหภูมิโดยการดูสีของเครื่องปั้นและสีของปล่องไฟ เอกลักษณะของเครื่องปั้นดินเผาสีทิงหม้อเมื่อเปรียบกับเครื่องปั้นดินเผาเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี เนื้อดินจะมีสีอ่อนกว่าและเนื้อหยาบกว่าเนื้อดินเผาจะมีสีแดงเรื่อคล้ายสีหมากสุกอ่อนกว่าเครื่องปั้นดินเผาเกาะเกร็ดจังหวัดนนทบุรี แต่เข้มกว่าเครื่องปั้นดินเผาที่ปั้นจากขอยโรงอ่าง จังหวัดปัตตานี รูปแบบที่เด่นมี 3 รูปแบบ คือ หม้อหุงต้ม สวดและเพลิง ลวดลาย มีทั้งลายที่เป็นของตน ได้แก่ลายก้านมะพร้าว ลายดอกจิก ลายพิกุล ลายคิ้วนาง และลายลูกคลื่น ลายที่รับเข้ามาและดัดแปลงเลียนแบบได้แก่ ลายท่าแนะ ลายลูกแก้ว ประโยชน์ใช้สอยนั้นมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของชีวิตชาวใต้ เช่น การหุงต้ม การต้มยา ใช้เป็นกระถางปลูกต้นไม้และทกเครื่องประเภทของเด็กเล่น ช่างฝีมือมีน้อยและขาดความรู้ในเทคนิคการปั้นพื้นฐาน การถ่ายทอดความรู้ความชำนาญมีแนวโน้มว่าจะหมดไป การใช้แรงงานและรายได้ขึ้นลงตามความต้องการของตลาด และมีผลสืบเนื่องต่อเศรษฐกิจชุมชนในทางบวก ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญได้แก่ การกระจายของสิ่งประดิษฐ์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้ราคาผลิตภัณฑ์ตกต่ำ และขาดผู้ช่วยเหลือแรงงาน และความชราภาพของผู้ประกอบการ

วิบูลย์ ลีสุวรรณ (2527) ได้วิจัยเรื่อง “เครื่องจักสานในประเทศไทย” พบว่า เพื่อศึกษาความเป็นมาของเครื่องจักสาน โดยสำรวจสภาพและแนวโน้มการผลิตเครื่องจักสานในปัจจุบัน โดยการศึกษาจากการสำรวจ เครื่องจักสานทั่วทุกภาค ภาคละ

ประมาณ 5 จังหวัด สรุปได้ว่าเครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมและศิลปหัตถกรรมประเภทเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตมานานนับร้อยปี เครื่องจักสานแต่ละภาคจะมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่แตกต่างกันไปตามสภาพภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น หน้าที่ใช้สอย การใช้วัสดุ และคตินิยมเฉพาะถิ่นนั้น การทำเครื่องจักสานมีลักษณะเฉพาะตนที่สามารถวิเคราะห์ ในเชิงศิลปะได้ เป็นการสืบทอดจากบรรพบุรุษโดยการบอกกล่าวด้วยปากต่อปากและฝึกฝนด้วยตนเอง รูปแบบส่วนใหญ่ยังเป็นรูปแบบพื้นบ้าน แม้ในปัจจุบันจะมีการฝึกอบรมการทำเครื่องจักสานให้แก่ชาวชนบท โดยหน่วยงานของทางราชการ แต่ยังคงขาดวิธีการที่ถูกต้อง จึงไม่ได้ผลเท่าที่ควร มีการผลิตเครื่องจักสานเพิ่มมากขึ้น ผลิตเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม แต่เป็นรายได้ที่ค่อนข้างต่ำ มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบในบางท้องถิ่นเนื่องจากกระแสการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ทำให้เกิดรูปแบบใหม่ที่สร้างขึ้นเพื่อสนองความต้องการของตลาด ทำให้เสียเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านส่วนใหญ่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตในหลายลักษณะ คือ มีแนวโน้มการผลิตที่ลดลง เนื่องจากคนรุ่นใหม่ไม่สนใจที่จะสืบทอด วัตถุประสงค์การผลิตเปลี่ยนแปลงไป จากอดีตที่ทำใช้เองและขายแลกเปลี่ยนภายในหมู่บ้าน เปลี่ยนมาเป็นผลิตเพื่อการค้า ส่งให้พ่อค้าคนกลางนำไปจำหน่ายในวงกว้างขึ้น วิธีการผลิตแตกต่างไปจากอดีต เนื่องจากปัจจุบันมีเครื่องทุ่นแรงทำให้ผู้ผลิตได้รับความสะดวกสบายมากขึ้น แต่มีผลทำให้ผลงานมีความละเอียดประณีตน้อยลง เนื่องจากไม่ได้ทำด้วยมือ รูปแบบส่วนใหญ่เปลี่ยนไปตามความต้องการของตลาดและมีการประยุกต์ให้เข้ากับหน้าที่ใช้สอยใหม่ มีการนำวัสดุและเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในงานหัตถกรรมมากขึ้น สาเหตุที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนี้มาจาก การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย ได้ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของชาวบ้าน โดยเฉพาะค่านิยมเกี่ยวกับการดำรงชีวิตและข้าวของเครื่องใช้ที่ต้องการเลียนแบบคนเมือง ในส่วนของงานหัตถกรรมผู้ผลิตต้องทำงานเอาใจตลาด ทำงานตามสั่งของพ่อค้าคนกลาง และคำนึงถึงต้นทุนและกำไร ปัญหาที่เกิดขึ้นในการสร้างงานหัตถกรรมประเภทต่างๆ พบว่า วัสดุเริ่มขาดแคลน หายากและราคาแพง พ่อค้าคนกลางกดราคา แรงงานที่ผลิตมีรายได้น้อยและไม่ค่อยมีผู้ใดอยากทำ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบบางครั้งก่อให้เกิดการสูญเสียคุณค่าทางความงามและเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องในต่างประเทศ

Nwojih, Chris Anayo (1993 : abstract) ได้ศึกษาเรื่อง A Study of Origins Characteristics and Significance of Traditional Art of Blacksmithing in Southeastern Nigeria. พบว่า อาชีพตีเหล็กของชนตะวันออกเฉียงใต้ของไนจีเรียมีความสำคัญสร้างงานจากความชำนาญที่ได้รับสืบทอดมา เป็นงานที่สร้างจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่สำคัญของท้องถิ่น เช่น เครื่องมือเกษตร ภาชนะ เครื่องใช้ เครื่องราง ส่วนประกอบอาคาร ปัจจุบันงานช่างตีเหล็กเสื่อมลง เพราะรัฐบาลส่งเสริมไม่ดีพอและไม่เป็นที่สนใจของคนรุ่นใหม่ การแพร่กระจายของวัฒนธรรมอื่น ทำให้งานช่างตีเหล็กเสื่อมลง

Fair , Susan White. (1994 : abstract) ได้ทำการวิจัยเรื่อง Native Art in The Public Eye , The Affirmation of Tradition (Alaska) ผลการวิจัยพบว่า ทัศนคติของชุมชนนั้นเห็นว่าศิลปะพื้นเมืองอลาสก้า มาจากความหลากหลายของกลุ่ม มีรูปแบบของประเพณี ผลิตภัณฑ์ทางศิลปะเป็นการแสดงออกเฉพาะตัว การสร้างงานศิลปะเป็นไปตามวัตถุประสงค์ งานศิลปะพื้นเมืองมีความเกี่ยวข้องกับสถานที่ ประวัติศาสตร์ ประเพณี การถ่ายทอดมีทั้งโดยอ้อมและโดยตรงหรือทั้งสองอย่าง และมีความสำคัญในการถ่ายทอดวัฒนธรรม ประเพณี การเรียนรู้เป็นหน้าที่ของครอบครัว การผลิตงานเป็นผลมาจากความต้องการของตลาดที่ขาดสินค้าศิลปะพื้นเมือง

Kolar Walter W.(1979 : abstract) ทำการศึกษาเรื่อง“ ชาวบุลกาเรีย : ศิลปหัตถกรรมโดยมีวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อ สำรวจหัตถกรรมพื้นบ้านของบุลกาเรีย ในการที่จะช่วยนักเรียนให้มีความเข้าใจและซาบซึ้งในวัฒนธรรมของชาวบุลกาเรีย งานศิลปะที่กล่าวถึงได้แก่ หน้ากาก เครื่องปั้นดินเผา ภาชนะโลหะ ไม้แกะสลัก งานเย็บปักถักร้อย โดยได้นำเสนอถึงภูมิหลังของงานหัตถกรรมประเภทต่างๆ รูปราง รูปทรง สี สันเรื่องราว การออกแบบ ลวดลาย และการใช้งาน ของแต่ละท้องถิ่น และพบว่า งานศิลปหัตถกรรมเหล่านี้ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับศาสนา พิธีกรรม ความเชื่อ มีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งโดยเชื่อมโยงกับวิถีชีวิต

Bookout , Timmy Joe (1987: abstract) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ การสานตะกร้าแบบดั้งเดิมในภาคตะวันออกเฉียงใต้และภาคกลางตอนใต้ของสหรัฐอเมริกา” โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์และบันทึกภาพ และรวบรวมข้อมูลของผู้สานตะกร้าจำนวน 174 ท่าน รวบรวม

รวมภาพตะกร้าแบบต่างๆ จำนวน 198 ภาพ ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า การสานตะกร้าแบบดั้งเดิมเป็นมรดกทางชาติพันธุ์และครอบครัว ลักษณะของตะกร้ามีส่วนที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันๆ ทั้งด้านวัสดุ เทคนิค และลวดลาย จากผลการศึกษางานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้สรุปและตั้งเป็นทฤษฎีความสัมพันธ์สามด้านของความต่อเนื่องในการสานตะกร้าแบบดั้งเดิม ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่าง พื้นดิน ร่างกาย และชุมชน

Kovach, Sally Anne (1988 : abstract) ได้ศึกษาเรื่อง “An Artisan’s Tale (Tang Dynasty China pottery)” พบว่า ช่างทำเครื่องปั้นดินเผาในราชวงศ์ถัง มีความสามารถที่ได้รับการฝึกฝนจากการสั่งสมความรู้จากผู้สอนที่มีความชำนาญ การทำงานเป็นการสร้างเพื่อขาย รูปแบบของงานแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรม ประเพณี คติความเชื่อ ความพึงพอใจในความงาม และความภาคภูมิใจ การสอนของช่างเป็นการสอนโดยตรง มีวิธีฝึกหัดและลอกเลียนแบบให้เหมือนของดั้งเดิมในท้องถิ่น ปัจจุบันการศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านในวิทยาลัย เนื้อหาประเด็นสำคัญเป็นเรื่องเกี่ยวกับ ความภาคภูมิใจในศิลปะหัตถกรรมของตนและท้องถิ่น

Lahman, Mark Ammon (1994: abstract) ทำการศึกษาเรื่อง The Life and Work of Contemporary Professional Potter เป็นการศึกษาช่างทำเครื่องปั้นดินเผา 12 ท่านที่มีมาตรฐานและมีความยอดเยี่ยม โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ ผลการวิจัยพบว่า ในช่วงสองศตวรรษที่ผ่านมาอาชีพช่างปั้นและสถานที่ปฏิบัติงานยังไม่เป็นที่รู้จัก จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สภาพการณ์ของช่างเปลี่ยนไป คือ ผลงานของช่างเป็นที่รู้จัก และได้รับการยอมรับในด้านความของรูปทรง มีการจัดแสดงผลงานในพิพิธภัณฑ์ มีการศึกษาค้นคว้าเทคนิคต่างๆ จนช่างสามารถควบคุมรูปแบบได้ตามความพอใจ มีการซื้อขายเพิ่มมากขึ้น ทำให้การทำเครื่องปั้นดินเผาขยายตัว นักเรียนนักศึกษาเครื่องปั้นดินเผา ได้พบสภาพที่น่าพอใจของอาชีพการผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่เจริญอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน และทำให้มีการเปิดสมาคมหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่มีสถานที่มั่นคงอิสระ โดยผู้มีอาชีพทำเครื่องปั้นดินเผาร่วมกันก่อตั้ง

สรุปได้ว่า การสร้างงานศิลปะหัตถกรรมในต่างประเทศ มีความสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่น รูปแบบมีความสอดคล้องกับวัสดุ ชนบประเพณี คติความเชื่อ เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีการสืบทอดต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง หัตถกรรมบางชนิดได้รับการยอมรับว่าเป็นงานศิลปะ ปัจจุบันมีแนวโน้มการสร้างงานลด

ลง เพราะคนรุ่นใหม่ไม่สนใจ การแพร่เข้าไปของวัฒนธรรมสมัยใหม่จากท้องถิ่นอื่น มีผล
ทำให้งานหัตถกรรมต่างๆเสื่อมลงด้วย รูปแบบเปลี่ยนไปตามความต้องการของตลาด
และวัสดุสมัยใหม่ได้เข้ามาเป็นส่วนประกอบของงานหัตถกรรม